

VADOVĖLIŲ IR KITŲ
MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ
VERTINIMO LYČIŲ ASPEKTU
APŽVALGA

LYGIŲ GALIMYBIŲ
KONTROLIERIAUS
TARNYBA

VADOVĖLIŲ IR KITŲ
MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ
VERTINIMO LYČIŲ ASPEKTU
APŽVALGA

LYGIŲ GALIMYBIŲ
KONTROLIERIAUS
TARNYBA

Vilnius, 2019

STUDIJA PARENGĖ:

Alina Martinkutė-Vorobej
Ramunė Narkevičiūtė
Virginija Skučaitė-Budrienė

REDAKcinė lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos kolegija:

Vilma Gabrieliūtė, Lygių galimybių integravimo skyriaus vyresnioji patarėja
Donatas Paulauskas, Komunikacijos skyriaus vyresnysis patarėjas
Tomas Vytautas Raskevičius, Lygių galimybių integravimo skyriaus vadovas
Ona Mickevičiūtė, kalbos redaktorė

DIZAINAS:

Reda Žukė

Leidinyje parengtas įgyvendinant projektą „BREAK! – kova su lyčių stereotipais naudojant įvairių medių turinį ir priemones“ (projekto sutarties Nr. JUST/2015/RGEN/AG/ROLE/9686), kurį iš dalies finansuoja Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietiškumo programa. Leidinyje pateikiama informacija atspindi išimtinai autorių poziciją, o Europos Komisija nėra atsakinga už bet kokią šiame leidinyje esančios informacijos panaudojimą.

Projektas iš dalies
finansuojamas
Europos Sąjungos Teisių,
lygybės ir pilietiškumo
programos lėšomis

TURINYS

ĮVADAS	4
DORINIS UGDYMAS (ETIKA IR TIKYBA)	7
LIETUVIŲ KALBA IR LITERATŪRA	23
ISTORIJA	37
MATEMATIKA	55
BIOLOGIJA	59
GAMTOS MOKSLAI	67
GEOGRAFIJA	81
MUZIKA	89
APIBENDRINIMAS	100
REKOMENDACIJOS POLITIKOS FORMUOTOJAMS (-OMS)	102
REKOMENDACIJOS MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ RENGĖJAMS (-OMS)	104
SUMMARY	106

ĮVADAS

XX amžiuje Vakarų visuomenėse įvyko dideli lyčių vaidmenų sampratos pokyčiai: moterys įgijo teisę balsuoti, išsikovojo teisę į privačią nuosavybę ir sprendimus apie savo kūną, tapo aktyvesnėmis švietimo sistemos ir darbo rinkos dalyvėmis. Tačiau, nepaisant to, kad teisinė sistema yra orientuojama į moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimą, o daug teisinių normų įgyvendinama ir praktiškai, tikrovėje tiek moterys, tiek vyrai, dalyvaudami privačiame ir (arba) viešajame gyvenime, dėl savo lyties patiria apribojimų.

Vis dažniau moterys palieka prijuostas virtuvėje, vaikus – juos prižiūrintiems asmenims, o vyrai vis drąsiau pripažįsta savo emocinius sunkumus. Tai požymiai, kad vaduojamės iš mus ilgai varžusių stereotipų: kas priimtina vyrams ir kas – moterims, tačiau vis dar reikia žengti daugybę žingsnių, kad žmonių elgesys nebūtų vertinamas pagal lytį, nuo jos nepriklausytų galimybės ir pasiekimai.

Stereotipinis lyčių vaidmenų suvokimas vis dar yra neatsiejamas mūsų kasdienybės palydovas – nuo gimimo iki mirties. Lyčių stereotipai brėžia mums gaires, kuria linkme kreipti konkretaus vaiko kelią, priklausomai nuo to, kokia biologinė lytis jam buvo priskirta. Jei vaiko ugdytojai laikosi įsišaknijusių stereotipinių lyčių normų, vaikas patiria didelį spaudimą atitikti apibrėžtus ir ribojančius aplinkos lūkesčius.

Stereotipai atima iš žmonių galimybės vystytis ir augti unikaliomis asmenybėmis, apribodami juos dviem gana apibrėžtais pasirinkimais: stereotipinis vyras arba stereotipinė moteris. Vadovaudamiesi ribotu suvokimu, t. y., kas

galima vienai arba kitai lyčiai, ne tik taikome nepageidaujamą spaudimą sau ir aplinkiniams, bet ir palaikome diskriminacines, seksistines bei homofobines nuostatas, kad, priklausomai nuo lyties, egzistuoja konkretūs „teisingi“ būdai gyventi ir elgtis. Visa tai lemia skaudžias pasekmes, nes asmuo, atrodantis arba besielgiantis kitaip nei įprasta, sulaukia atmetimo ir atstūmimo. Taip paneigiama asmenybių įvairovė, kuriamos dirbtinės kliūtys asmenims save realizuoti ir galimai pažeidžiami lygių galimybių įstatymai.

Pagal stereotipinius šablonus ugdoma namuose, viešosiose erdvėse ir, žinoma, ugdymo įstaigose. Šios įstaigos yra atsakingos už darnią mokinių raidą, tačiau ir jose ne visada atsakingai užtikrinamas ugdymas be stereotipų, kuris yra orientuotas į kiekvieno vaiko gerą savijautą ir jam saugios erdvės sukūrimą. Kai kurios iš mokymo (-si) priemonių – vadovėliai ir pratybos – neretai vis dar atspindi su lytimi siejamas stereotipines nuostatas. Vaikas, nuolat atakuojamas „žinučių“ apie tai, kas jam, atsižvelgiant į lytį, galima arba negalima, ilgainiui tas „žinutes“ priima kaip scenarijus, kuriais reikia vadovautis pačiam, norint sėkmingo gyvenimo, ir pagal kuriuos reikia matuoti kitų vertę ir sėkmingumą.

Vadovėliai ir kitos mokymo (-si) priemonės yra vieni iš daugelio vaiko nuostatas formuojančių šaltinių, todėl, norint sumažinti stereotipų žalą, verta peržiūrėti jų turinį ir padaryti jį neutralų lyčių atžvilgiu, kad mokiniai, skaitantys tekstus ir vykdantys užduotis, neperimtų ydingo „nekvestionuojamų lyčių vaidmenų“ suvokimo.

Šiai studijai buvo atrinktos 32 mokymo (-si) priemonės, naudojamos 6–7 klasių ugdymo procese. Jos buvo atrinktos pagal dalykų įvairovės ir leidybės metų kriterijus. Pasirinktos tos priemonės, kurios išleistos ne vėliau nei 2011 metais, numanant, kad jos yra ir (arba) bus naudojamos ugdymo įstaigose dabar arba netolimoje ateityje. Šioje studijoje apžvelgiamos būtent 12–14 metų moksleiviams skirtos mokymo (-si) priemonės, nes tokia yra numatytoji įgyvendinamo tarptautinio projekto tikslinė grupė.

Vertinimo tikslas – apžvelgti, išanalizuoti ir įvertinti, kiek stereotipų yra užfiksuota mokymo (-si) priemonėse, kokių pasitaiko dažniausiai, ar mokiniam (ir kaip) perduodamos stereotipinės žinutės apie lytis. Vertinant mokymo (-si) priemones vadovautasi vertintojų sudarytu mokymo (-si) priemonių vertinimo aprašu, kuriame numatyta 14 vertinimo kriterijų. Mokymo (-si) priemonių vertinimo komanda ne mechaniškai skaičiavo lyčių stereotipų pasireiškimą, o stengėsi pastebėti, kaip vadovėliai atspindi šiuolaikinės visuomenės įsitvirtinusias vertybines orientacijas, nuostatas apie lytis. Nustačius bendras tendencijas, buvo formuluojamos rekomendacijos, ko geriau vengti ir ką verta įtraukti, kuriant mokymo (-si) priemones, kad pavyktų išvengti ribojančių ir žalingų nuostatų apie lyčių vaidmenis, asmenines arba profesines perspektyvas.

Tikimės, kad studija padės mokymo (-si) priemonių rengėjams bei pedagogams greičiau atpažinti lyčių stereotipus tekstuose, užduotyse ir vaizdinėje medžiagoje. Taip pat tikimės, kad apžvalga skatins susimąstyti apie išankstines nuostatas, susijusias su lyčių stereotipais. Pašalinę stereotipus iš mokymo (-si) priemonių, palengvinsime mokinių kelią individualios brandos link.

Vadovėlių ir kitų mokymo (-si) priemonių vertinimo komanda

DORINIS UGDYMAS (ETIKA IR TIKYBA)

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

MOKOMĖS ETIKOS. 6 klasei. Raisa Melnikova. Tyto alba, 2012

MOKOMĖS ETIKOS. 7 klasei. Raisa Melnikova. Tyto alba, 2013

SUSITIKIMAI. KATALIKŲ TIKYBOS VADOVĖLIS. 7 klasei.

Audra Jakušovienė, Rolandas Jakušovas. Katalikų pasaulio leidiniai, 2012

ETIKOS UŽRAŠAI. GIJOS. 6 klasei. Vaida Kuzmickaitė,

Asta Meškauskienė, Jolanta Sereičikienė. Alma littera, 2015

APRAŠYMAS

Į dorinio ugdymo pamokas yra lengviau integruoti lygių galimybių temas, nes lygių galimybių užtikrinimas yra pamatinė demokratinių valstybių vertybė, o būtent dorinis ugdymas labiausiai orientuotas į vertybinį mokinių ugdymą. Dorinio ugdymo pamokos yra tinkamos ne tik dėl savo turinio (tiesiogiai aiškinama lyčių lygybės nauda), bet ir dėl galimybių, nes galima skirti daugiau dėmesio netiesiogiai mus pasiekiančiai informacijai, formuojančiai nuostatas apie tai, kas skirtingų lyčių žmonėms yra galima, kas priimtina, o kas ne, bei mokyti atpažinti klaidingas nuostatas, dėl kurių galima diskriminacija ir lyčių atskirtis.

VEIKĖJŲ SKAIČIUS PAGAL LYTĮ, PASISKIRSTYMAS PAVYZDŽIUOSE, ILIUSTRACIJOSE

Pirmasis įspūdis, vertinant dorinio ugdymo vadovėlius, – pozityvus, nes skirtingų lyčių veikėjai paveikslėliuose ir tekstuose iš pirmo žvilgsnio

atrodo reprezentuojami proporcingai. Tačiau pasigilinus į sritis, kuriose vaizduojamos moterys ir vyrai, taip pat ir į savybes, kurios priskiriamos vienos arba kitos lyties veikėjams, – pastebimi gana ryškūs skirtumai.

Pirmasis įspūdis, kad pasirinktose mokymo (-si) priemonėse stereotipams šalinti yra skiriama dėmesio, tad įprasti lyčių stereotipai yra atpažįstami ir jų vengiama (pavyzdžiui, nėra žaislų arba užsiėmimų tiesioginio skirstymo į „berniukiškus“ ir „mergaitiškus“, nėra „vyriškų“ arba „moteriškų“ profesijų). Tačiau išanalizavus turinį ir pateiktus tekstus, paveikslėlius bei užduotis, vis dar galima atsekti išankstines nuostatas apie tai, kas priimtina ir (arba) įprasta vienos ir (arba) kitos lyties atstovams. Tokios nuostatos atsekamos per tai, kiek ir kokiame kontekste veikia skirtingų lyčių veikėjai, kokie apibūdinimai vartojami kalbant apie skirtingas lytis, jų veiksmus arba būdo bruožus.

Ypatingai dideli lyčių reprezentavimo skirtumai pastebėti katalikų tikybos vadovėlyje. Leidinyje paskelbtose istorijose beveik visuomet

(absoliuti dauguma atvejų) pagrindinius vaidmenis (pozityvius arba negatyvius) atlieka vyriškos lyties atstovai: berniukai, vaikinai, vyrai, senoliai. Moteriškos lyties veikėjoms pagrindiniai vaidmenys yra tekę mažiau nei penktadalyje pateiktų istorijų. Istorijos, kuriose nėra pa-vaizduota merginų, kaip aktyvių, matomų ir įvardytų personažų, sti-prina nuostatą, kad tai, kas vyksta su berniukais, ir tai, ką jie veikia, yra svarbiau, reikšmingiau, verta daugiau dėmesio.

VEIKĖJŲ VAIDMENYS PAGAL LYTIS

Studijuojant mokymo (-si) priemones, galima pastebėti, jog, be to, kad moteriškos lyties veikėjoms svarbaus herojaus vaidmuo dažnai nėra skiriamas, nesutampa ir socialiniai vaidmenys, kuriuos istorijose atlieka skirtingų lyčių personažai. Moteriškos lyties veikėjos neretai vaizduojamos kaip antraeilės, veikiančios šalia pagrindinių veikėjų vyrų, pavyzdžiui, būna tos, kurios rūpinasi ir guodžia. Dažniausiai jos yra be vardų arba neturi jokių kitų jų tapatybes atskleidžiančių charakteristi-kų. Pavyzdžiui, vertintose mokymo (-si) priemonėse galima pastebėti, kad mamos yra tos, kurios paguodžia ir (arba) pamoko vaikus, kai jiems kažkas atsitinka. Taip pat moterys yra tos, kurios kreipiasi į psichologą (rašo laiškus), nes būna susirūpinusios vaikų gerove.

Be to, kad vien tik moterys yra tos, kurioms rūpi vaikų emocinė gerovė, moteriškos lyties veikėjos taip pat yra vaizduojamos kaip puoselėjančios savo išvaizdą arba akcentuojančios nepriekaištingos išvaizdos svarbą. Pavyzdžiui, vertintose mokymo (-si) priemonėse galima aptikti istoriją apie merginą, kuri yra nepatenkinta savo išvaizda, tyrinėja save veidro-dyje. Kitas pasakojimas yra skirtas mergaitei, kuri svarsto tai, kad norėtų grožio rinkinio. Dar kelios istorijos: mergina nenori dalyvauti jaunimo su-sibūrimuose, kadangi yra negraži; mergaitės kalbasi apie tai, kaip svarbu pasipuošti einant į teatrą; mama pakiša pykstančiai mergaitei veidrodį, kad toji pamatytų, kaip jos, piktos, bruožai atsispindės ir įsireš veide.

Toks moterų vaizdavimas patvirtina gąją nuostatą apie griežtai apibrėžtus lūkesčius, keliamus moterims ir merginoms – rūpintis kitais bei patraukliai atrodyti. Perdėtas rūpesčio kitais akcentavimas gali formuoti netinkamą nuostatą apie savo poreikių svarbą – mergina gali klaidingai suvokti, kad jos poreikiai yra mažiau svarbūs nei aplinkinių. Per didelis išorinio patrauklumo akcentavimas ir perdėtas dėmesys savo išvaizdai (ši tendencija ypač pastebima paauglystėje) gali atimti daug energijos ir laiko, kurie galėtų būti skiriami savo asmenybės tobulinimui bei investicijoms į profesinę karjerą.

Kalbant apie vyriškos lyties personažus, pastebima, kad vyrų atliekamų vaidmenų įvairovė yra didesnė – jie sportuoja, domisi įvairiais dalykais, nepaklūsta taisyklėms, išmintingai pataria, keliauja, garbingai elgiasi ir pan. Galimybių įvairovė sudaro berniukams geresnes sąlygas rinktis, su kuo tapatintis. Įvairūs vyriškos lyties saviraiškos modeliai siunčia moksleiviams žinią, kad vyrai turi daugiau galimybių įsitvirtinti gyvenime, gali lengviau eksperimentuoti su socialiniais vaidmenimis.

Vaizduojami berniukai ne tik yra aktyvūs personažai (priima sprendimus ir veikia), bet ir vaizduojami kaip peržengiantys moralaus elgesio ribas, pavyzdžiui, iš ko nors tyčiojasi, elgiasi neetiškai, įkalba ką nors pasielgti nederamai.

PAVYZDŽIAI IŠ VERTINTŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ:

Įvairiomis gyvenimo aplinkybėmis nuolat padedantis draugas vieną dieną paprašo, kad Paulius paskleistų melagingas piktas kalbas apie jam nepažįstamą žmogų. Paulius jaučiasi nepatogiai, tačiau tą patį vakarą ima siųsti pažįstamiems šmeižikiškas žinutes.

Lina, įsižiūrėjusi žavų vaikiną, labai norėtų su juo draugauti. Šis, tai supratęs, ima rodyti jai dėmesį: iš jos skolinasi ir negrąžina pinigų, kviečia kartu parūkyti. Linai rūkyti nepatinka, tačiau ji eina.

Mergaitės labiau linkusios vengti elgtis netinkamai bei yra vaizduojamos kaip klusnesnės, darbštesnės arba pasiduodančios kitų įtakai.

PAVYZDYS IŠ VERTINTOS MOKYMO (-SI) PRIEMONĖS:

Etikos pratybose yra istorija apie mergaitę, kuri svarsto, ar pranešti suaugusiems apie berniukus, kurie rizikuoja ir, nepaisydami draudimo, važiuoja maudytis į pavojingą vietą.

Vyriškos lyties personažai-dominuoja pasakojimuose apie nuotykius. Pavyzdžiui, du berniukai išdykauja mėtydami į žmones daržoves; berniukas Džipas pradingsta televizoriuje; du melagiai eina per miestelius ir skleidžia melus; berniukas Mažylis randa šuniuką.

Tokios istorijos atspindi gajų stereotipą apie berniukus kaip tuos, kurie nepaiso grėsmių ir elgiasi savo nuožiūra, ir atsargias mergaites, kurios linkusios viską apsvarstyti ir paklusti taisyklėms. Įvairios istorijos neabejotinai yra naudingos ir vertingos diskusijai, tačiau, kaip atsvara įprastiems lyčių vaidmenimis, būtų naudinga pateikti daugiau pasakojimų su kitokiais vaidmenimis (t. y., istorijas apie tai, kaip mergaitės rizikuoja, o berniukai jaudinasi arba rūpinasi). Tai yra svarbu, nes kiekvienas patyrimas, skaitomos istorijos taip pat formuoja mūsų išorinio pasaulio veikimo dėsnių suvokimą. Jei mokiniai nuolat susiduria su žinutėmis apie tai, kad vienos lyties asmenims būdingas vienoks gyvenimo būdas, o kitos lyties asmenims – kitoks, kritiškai neįvertinus vyraujančių normų, toks supratimas gali tapti atskaitos tašku vertinant, kas galima, o kas negalima, kas turi būti svarbu ar nesvarbu mokiniui, priklausomai nuo lyties. Stereotipai riboja pasirinkimo galimybes ir gali sudaryti kliūtis kuo plačiau skleisti mokinių asmenybėms.

Realybėje berniukai yra vertinami kaip labiau linkę šėlti, sukaupti perteklinės energijos ir galintys užsiimti fizine veikla. Jeigu šias nuostatas mes nuolat (nuo kūdikystės) transliuojame, berniukai jau-

čia spaudimą atitikti „tikro vyro“ stereotipą. Iš naujo įvertinus mūsų supratimą apie tai, kas dera berniukams ir mergaitėms, bei sudarant jiems daugmaž vienodas sąlygas išbandyti įvairius vaidmenis – tiek ramius, pasyvius, tiek aktyvius, didėja tikimybė, kad sumažės skirtingų lyčių vaikų atskirtis.

Mokymo (-si) priemonėse svarbu įvertinti ir diskutuoti apie lytims įprastus elgesio modelius: perklausti, ar iš tiesų tiek daug berniukų yra linkę pažeidinėti elgesio normas, o absoliuti dauguma mergaičių atitinka nuolankaus elgesio standartus? Ir ar tai priklauso nuo lyties ar nuo auklėjimo? Kuo dažniau siunčiame žinią apie tai, kokie yra vienos arba kitos lyties žmonės, tuo lengviau moksleiviai perima ir įsivaina šiuos lūkesčius bei savo elgesiu bando juos atitikti. Ypač jautrus yra paauglystės laikotarpis, kai vaikai jau ima ieškoti, su kuo identifikuotis, todėl svarbu, kad jie turėtų sąlygas praplėsti galimų savo vaidmenų ir tapatybių lauką. Paauglystės laikotarpiu jaunuoliai tyrinėja įvairius socialinius vaidmenis, ieško savo tapatybės, iš naujo vertina turėtus autoritetus. Jei aplinkoje jaunas žmogus mato siaurą galimų vaidmenų ir tapatybių spektrą, savęs tyrinėjimo ir atradimo procesas jam gali tapti sudėtingesnis, nes sunkiau rasti pavyzdžių, su kuriais galėtų tapatintis, arba autoritetų, į kuriuos norėtų lygiuotis.

Pavyzdžiui, etikos pratybose yra užduotis, kurioje berniukai viena-reikšmiškai vaizduojami kaip tie, kurie „kelia problemų“. Tokia nuostata trukdo berniukams, kurie jau yra traktuojami kaip „blogiukai“, peržengti savo vaidmens ribas ir gali sukelti išmokto bejėgiškumo jausmą, kad tai yra natūralu ir kad berniuko tapatybės privalomoji dalis – neprisitaikyti. Iš tiesų taip nėra. Vaikai perima aplinkos lūkesčius ir prie jų prisiderina savo elgesiu bei pasirinkimais, todėl svarbu, kaip aplinka juos mato.

Kadangi mokymo (-si) priemonių turinys dažniausiai atspindi kultūrinę aplinką, nenuostabu, kad vertintose mokymo (-si) priemonėse galima atrasti ir labai populiarią stereotipinę nuostatą apie tai, kad

vyras turi būti „kietas“. Nebus klaida teigti, kad absoliučiai daugumai Lietuvos gyventojų frazė „Būk vyras!“ turi panašią prasmę: būk drąsus, ryžtingas, tvirtas. Tačiau verta nepamiršti, kad drąsa, ryžtas, charakterio tvirtumas ir nuoseklumas yra bendražmogiškos, o ne išimtinai vyriškos savybės, todėl mokiniams, neturintiems galimybės perklausti šio įvaizdžio prasmės ir reikšmės, gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad šios savybės yra vyrų nuosavybė. Be to, esant tekste tokiai frazei, svarbu sudaryti sąlygas padiskutuoti, ar iš tiesų tam tikras vyro elgesys automatiškai mažina jo, kaip vyro, vertę („Pasielgė ne kaip vyras“)? Jei posakis „Būk vyras“ yra vartojamas kaip frazės „Nebūk emocionalus (neverk, neliūdėk, nebijok)“ sinonimas, giliname nuostatą, kad emocijų pasaulis berniukams yra uždraustas, kad berniukai neturi teisės jausti viso emocijų spektro, ir taip jiems neleidžiame patirti labai natūralių, žmogiškų, emocijų procesų.

PAVYZDŽIAI IŠ VERTINTŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ:

„Vyras privalo mokėti apsiginti. Vyras turi atsakyti už savo poelgius.“

„Nieko!“, – atsistoja didysis slunkius. „Palikite Arūną ramybėje. Aš pats esu kaltas.“ „Tai tau ir slunkius! Kas galėjo pagalvoti, kad jis toks šaunuolis!“ – Arūnas nustebejęs įbedžia į Romą akis, vaikai nutyla, o mokytoja skėsteli rankomis. „Ką gi... Kilnu... Pasielgei kaip vyras.“

„Aliuk, tu nepyk ant manęs ir būk vyras – neverk, – sakau jam, puičiai žinodamas, kad jis nukentėjo per mane.“

Etikos vadovėliuose vyriškos lyties personažai neproporcingai dažnai užsiima vieša veikla: keliauja, perka ir parduoda, vadovauja šaliai arba

veikloms. Moterų personažų labiausiai trūksta situacijose, kuriose panaudojami finansiniai arba materialiniai ištekliai – pinigus valdo vyriškos lyties personažai, jiems priklauso ir nuosavybė. Pavyzdžiui, vienoje istorijoje asilą perka ir parduoda vyrai; kitoje – turtingas berniukas perka iš ūkininko pieno; trečioje – bitininkas svajoja, kaip parduos medų. Mūsų kultūroje yra įprasta, kad finansais šeimoje turi labiau rūpintis vyras, dėl šio stereotipo gali būti sunkiau pastebėti, kad parenkamose mokymo (-si) priemonėse per mažas dėmesys yra skiriamas moterims kaip aktyvioms materialaus turto kūrėjoms ir (arba) valdytojoms.

Kaip minėta pradžioje, kai kuriose mokymo (-si) priemonėse pastebima tendencija tolygiau reprezentuoti moteris ir vyrus. Kaip pozityvūs pavyzdžiai istorijų, kurios laužo stereotipinę sampratą apie tai, kas įprasta vyrams arba moterims, yra pasakojimai apie berniukus, kurie elgiasi jautriai: pavyzdžiui, rašo emocingą laišką mamai apie tai, kaip jaučiasi; jautriai ir atidžiai stebi bei analizuoja aplinką. Jautrių, besirūpinančių bei atidžių aplinkai ir aplinkiniams berniukų yra ir kitose istorijose, pavyzdžiui, Mažylis susirūpina dėl surasto šnelio; berniukas, niekšišškai pasielgęs, nerimauja dėl mamos; mergaitės Nijolės nėra mokykloje ir draugas dėl jos jaudinasi.

Kaip tinkamas pavyzdys istorijos apie galia ir materialiniais ištekliais disponuojančią moterį galėtų būti pasaka apie karalienę Lėją – skirtinai nei dominuojantys naratyvai, istorija yra apie moterį, kuri priima sprendimus ir turi galią (nors ir negatyvią, nes turimą galią pasitelkia manipuliacijoms ir intrigoms). Tačiau į šią istoriją stereotipų aspektu taip pat reikėtų žvelgti atsargiai, nes siunčiama ir kita žinia – moteris įgijo galią, susituokusi su karaliumi. Ne pati, ne savo pastangomis tai pasiekė, bet turėjo atlikti tradicinį ritualą, kad įgytų statusą ir valdžią. Šalia tokių mums įprastų istorijų būtų svarbu pateikti pasakojimus apie moteris, kurios veikia viešumoje, priima politinius sprendimus, yra atsakingos už savo gyvenimą, kurio nekontroliuoja vyrai.

Prie pozityvių moters vaizdavimo pavyzdžių galima priskirti 6 klasės etikos vadovėlyje ne kartą minimą moterį kaip išmintingų patarimų dalintoją. Moterys veikėjos paaiškina vaikams gyvenimo taisyklas arba taisykles. Stereotipiškai išminties stereotipas priklauso vyresnio amžiaus vyrams, todėl kaip atsvarą visuomenėje vyraujančiam stereotipui verta pateikti nestereotipinių, t. y., moterims būdingų, pavyzdžių.

Pasirinktuose etikos vadovėliuose, pateikiant mokinių nuomones įvairiomis temomis kaip pamokos temos iliustraciją, cituojant mokinius, išlaikomas lyčių balansas. Taip atspindima nuostata, kad tiek berniukų, tiek mergaičių nuomonės įvairiais klausimais yra vienodai svarbios.

STEREOTIPAI KALBOJE

Visose vertintose mokymo (-si) priemonėse pritrūko vaizduojamų vyro mokytojo ir auklėtojo vaidmenų – tai ryški tendencija tiek nuotraukose, tiek užduotyse. Kai įvairiose istorijose pasakojama apie mokytoją, neretai vartojamas moteriškosios giminės daiktavardis. Mūsų kultūroje yra įprasta, kad auklėtojomis ir mokytojomis dirba moterys. Vyriškos lyties personažų, dirbančių mokyklose ir darželiuose, reprezentavimas mokymo (-si) priemonėse savaime neišspręstų vyrų trūkumo švietimo įstaigose problemos, bet toks reprezentavimas padėtų formuoti mokinių sampratą, kad ir vyrai gali būti mokytojai ir kad tai nėra privalomai moteriška profesija. Mažesnė tikimybė, kad mokinys rinksis tokias profesijas, kai nemato jose savo lyties atstovų (mergaitėms trūksta savo lyties autoritetų STEM (gamtos mokslų, technologijų, inžinerijos ir matematikos) specialybėse), berniukams – švietimo, slaugos, paslaugų specialybėse.

Lyčių stereotipai gali būti pastebimi, kai mokymo (-si) priemonių autoriai daro prielaidas apie personažo lytį nuotraukoje tik pagal jo drabužius / raišką. Viena vertus, yra bandymų per pamokų temas keisti įsise-nėjusias nuostatas apie stereotipus (tikslingai siunčiama žinia apie tai, kad žmonės gali būti įvairūs ir turi teisę rinktis įvairius dalykus), tačiau

trumpai kirptas ikimokyklinio amžiaus vaikas tamsių spalvų rūbais automatiškai vadinamas berniuku. Siūlymas – vengti įvardinimo „berniukas“ arba „mergaitė“, o vadinti „vaiku“ (mokiniu, paaugliu, jaunuoliu). Lyties įvardinimas ten, kur svarbiau yra tai, ką vaikas arba žmogus veikia, stipriai įspūdi, kad tam tikra veikla yra būdinga konkrečios lyties žmonėms.

Neretai lyčių stereotipai tekstuose „pasislepia“ už teksto arba užduoties pagrindinės žinios ir lieka nepastebėti bei neįvertinti.

PAVYZDYS IŠ VERTINTŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ TEKSTO:

„Tėvynė – tai ir mūsų dvasios pasaulis, protėvių kalba, religija, dorovinį ir intelektualinį turinį vienodai įtaigiai perteikia ne tik protėvių kapai ar mylimosios veidas, bet ir mūsų motinos ašaros, santūrus tėvo apkabinimas.“

Tekste yra aiškinaama apie tėvynės svarbą, tačiau nagrinėjant temą lyties aspektas gali likti nepastebėtas (šiuo atveju – apie motinų emocingumą ir tėvų santūrumą). Tokiais atvejais yra svarbu atkreipti dėmesį į lyčių vaidmenis ir temos kontekste pakalbėti apie motinų ir tėvų vaidmenų bei savybių įvairovę.

Stereotipines nuostatas atspindi ir tokios, iš pirmo žvilgsnio, apgalvotos užduotys, pavyzdžiui, duodami patarimai, kaip pradėti rašyti laišką: „Mamyte“, „Mieloji mamyte“, „Tėveliai“, „Mano gerieji tėveliai“. Esame įpratę „mielomis“ vadinti mamytes, o laiškus dažniau adresuoti joms, bet kreipinuo „Mielasis tėveli“ paminėjimas praplėstų galimybes ir vyrus įsivaizduoti kaip tuos, kurie yra mieli ir kuriems galima (bei reikia!) adresuoti laiškus.

STEREOTIPAI VAIZDINĖJE MEDŽIAGOJE

Paveikslėliai gali padėti sustiprinti tekstuose užkoduotas prasmes, todėl svarbu tinkamai juos parinkti pagal turinį. Dauguma paveikslėlių vertintoje dorinio ugdymo mokymo (-si) medžiagoje yra neutralūs arba neatspindi lyties stereotipų. Kita vertus, galima aptikti pavyzdžių, kurie galėtų geriau reprezentuoti asmenis pagal lytis. Pavyzdžiui, tikybos vadovėlyje, kalbant apie rases, iliustravimui įdėtos trijų skirtingų rasių žmonių nuotraukos, ir visos trys – vyrų.

Kitas pavyzdys. Etikos pratybose galima aptikti dvi socialinės reklamos prieš žalingus įpročius nuotraukas – abiejose fotografijose vaikinai. Nesąmoningai stiprinama nuostata, kad žalingas elgesys yra veikiau vaikų problema (statistiškai taip ir yra), tačiau reikia turėti mintyje, kad merginos taip pat neapsaugotos nuo galimų rizikų. Vadinasi, nėra teisinga formuoti neigiamą išankstinę nuostatą apie vaikus kaip tuos, kurie elgiasi nederamai (ir pirmiau minėta tendencija berniukus ir vaikus vaizduoti kaip tuos, kurie rizikingai ir (arba) netinkamai elgiasi). Prieklausomybės, deja, gresia asmeniui, nepaisant jo lyties, todėl socialinės reklamos nuotraukų taikinyms turėtų būti abiejų lyčių mokiniai.

Kalbant apie fotografijų turinį, akivaizdžių lyčių stereotipų vengiama. Galima aptikti nuotraukų apie vaiko ir vieno iš tėvų santykius. Nors vaiko santykį su vienu iš tėvų atspindinčiose nuotraukose vis dar dominuoja mama ir vaikas, o jų santykis atrodo intymesnis nei tėčio ir vaiko, tačiau tendencija vaizduoti vyrus, besirūpinančius vaikais, didėja.

Kartais stereotipinės nuostatos apie lytis atsispindi ne vaizdinėse priemonėse, o prierašuose prie jų. Pavyzdžiui, vaizduojamas kišeninis laikrodis įvardinamas kaip „vyriskas kišeninis laikrodis“. Taip akcentuojama, kad vaizduojamas daiktas yra tinkamas tik vyrams. Nuotraukose vaizduojant daiktus arba veiklas, svarbu stebėti, kad lytis nebūtų lemiamasis faktorius.

MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ AUTORIŲ LYTYS

Svarbu ne tik mokymo (-si) priemonėse pateikiamų iliustracijų turinys, netiesioginę žinią mokiniai gauna ir perskaitydami, kas yra paveikslų, nuotraukų autoriai. Absoliuti dauguma (pavyzdžiui, etikos vadovėlyje 6 klasei – visi) iliustracijų autoriai yra vyrai. Žinomų moterų tapytojų nėra daug, tačiau, siekiant sudaryti mokiniams sąlygas pamatyti kūrėjų įvairo-

vę ir norint skatinti supratimą, kad vienodas galimybes tapti menininkais bei autoriais turi tiek mergaitės, tiek berniukai, būtų svarbu skirti dėmesio ir moterų menininkų darbų – būsimų iliustracijų – paieškai. Nuo to mokymo medžiagos atrankos procesas galimai tampa sudėtingesnis, bet toks lyčių atspindėjimas ir pateikimas vaikams būtų pageidaujamas.

Jei kalbame apie autorius, taip pat svarbu ir cituojamų kūrinių bei pačių mokymo (-si) priemonių autoriai. Etikos dalyko autorės – vien moterys, recenzentės – taip pat, tikybos dalyko autoriai – moteris ir vyrai. Vadovėlius recenzavo tik moterys ekspertės. Paradoksalu, bet mokymo (-si) priemonėse cituojami autoriai – neproporcingai dažnai yra vyrai. Suprantama, kad savo moralines ir etines nuostatas esame suformavę įžymių istorinių asmenybių, iš kurių garsiausios – vyrai, vertybinių ir ideologinių pagrindų. Tačiau, jei norime sudaryti sąlygas moterims turėti didesnę idėjinę ir vertybinę įtaką bei būti labiau girdimoms, mokymo (-si) priemonėse turi atsirasti vietos istorinių figūrų – moterų idėjoms. Kai parenkami tekstai apie bendražmogiškas vertybes arba temas, tikrai yra įmanoma rasti šiuolaikinių moterų, kurios yra pateikusios (užrašiusios) daug prasmingų minčių ir idėjų.

LGBT+ (LESBIEČIŲ, GĖJŲ, BISEKSUALIŲ, TRANSLYČIŲ) ASMENŲ VAIZDAVIMAS

LGBT+ asmenys ugdymo (-si) priemonėse apskritai nėra vaizduojami. Pavyzdžiui, jei pateikiama tema „šeima“, tos pačios lyties asmenų šeimos nėra įtraukiamos. Išimtinai heteroseksualios šeimos modelio vaizdavimas gali sudaryti įspūdį apie tai, kad tos pačios lyties šeimos paprasčiausiai neegzistuoja. Įtraukus pavyzdžių apie LGBT+ asmenis į siūlomus tekstus arba pateikiant nuotraukas, skatinamas geresnis bendruomenės narių priėmimas, mažinama LGBT+ mokinių atskirtis, nes taip parodoma, kad pripažįstama ir jų patirties svarba.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Svarbu išlaikyti pagrindinių istorijų veikėjų lyčių proporcijas, t. y., išlaikyti balansą, kad vienodai dažnai istorijose veiktų skirtingų lyčių veikėjai. Kartu būtina atkreipti dėmesį, kad moterų vaidmenys neapsiribotų tik bevardžiais personažais, kurie kuo nors padeda kitiems veikėjams.
- ✓ Derėtų išlaikyti skirtingų lyčių veikėjų vaidmenų įvairovę. Atsižvelgiant į vyraujančius kultūrinius stereotipus apie lyčių vaidmenis, svarbu stengtis parinkti tokią tekstinę, vaizdinę medžiagą ir (arba) užduotis, kurios atspindėtų kiekvienos lyties profesijų, veiklų, išvaizdos, elgsenos galimybių spektrą. Taip pat svarbu kritiškai vertinti stereotipinius lyčių vaidmenis, kurie aprašomi klasikiniuose tekstuose, ir pasiūlyti juos mokiniams tada, kai įmanoma padiskutuoti apie ryškius stereotipus tekste arba kai pavyksta išlaikyti įvairių lyčių vaidmenų ir (arba) raiškos balansą.
- ✓ Svarbu vengti neproporcingai dažnai vaizduoti berniukus arba vyrus kaip netinkamai besielgiančius arba nesilaikančius taisyklių. Per dažnas vaizdavimas berniukų kaip tų, kurie sau leidžia peržengti ribas, kurie elgiasi netinkamai ir priima neetiškus arba egoistinius sprendimus, formuoja ydingą nuostatą, kad berniukai neturi kito pasirinkimo.
- ✓ Vertėtų dažniau parinkti tekstus, kuriuose moterys yra galios pozicijose, kur vaizduojamos moterys, įgyjančios galią arba valdžią išimtinai savo pastangomis; kurios yra žinomos ir gerbiamos savo profesinėje srityje; kurios atlieka veiksmus su pinigais.
- ✓ Reikėtų vengti frazių „Būk vyras!“, „Elkis kaip vyras!“ arba, joms esant parinktame tekste, sudaryti sąlygas padiskutuoti su

REKOMENDACIJOS

mokiniais, kokius lūkesčius formuoja šios frazės ir kokią žalą gali sukelti tinkamai neįvertintas jų vartojimas.

- ✓ Kalbant apie stereotipiškai „moteriškas“ profesijas, svarbu stebėti, kokias galūnes vartojame: pavyzdžiui, vengti vienos galūnės: „valytoja“, „mokytoja“, „slaugytoja“, o šioms profesijoms apibūdinti vartoti ir vyriškosios giminės galūnes („valytojas (-a)“, „mokytojas (-a)“, „slaugytojas (-a)“). Taip būtų rodomi ir šiose srityse dirbantys vyrai.
- ✓ Rekomenduojame atspindėti LGBT+ asmenis tekstuose, iliustracijose ir (arba) užduotyse tam, kad LGBT+ mokiniai jaustųsi taip pat reprezentuojami ir priimami kaip ir heteroseksualūs jų bendraamžiai.
- ✓ Svarbu tekstuose ir iliustracijose atspindėti šeimų įvairovę – ne tik „tradicines“ vyro ir moters šeimas, bet ir vienišų tėvų arba mamų šeimas, globėjų šeimas, tos pačios lyties šeimas. Mokymo (-si) medžiagoje turi būti vaizduojamas realaus pasaulio kompleksiskumas ir įvairovė. Tai padeda mokiniams geriau suprasti ir priimti savo bei kitų žmonių unikalumą, ugdo bendrumo su kitais jausmą.
- ✓ Parenkant iliustracijas, reikėtų atsižvelgti į iliustracijų autorių lytį ir stengtis išlaikyti iliustracijų autorių lyčių pusiausvyrą.
- ✓ Parenkant žinomų žmonių citatas arba tekstus, taip pat reikėtų turėti mintyje, kad moterys-kūrėjos yra mažiau reprezentuojamos mokymo (-si) priemonių turinyje, ir dėl to stengtis atrasti įdomių bei prasmingų minčių arba tekstų, kurių autorės yra moterys.

LIETUVIŲ KALBA IR LITERATŪRA

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

LIETUVIŲ KALBA. 6 klasei. 1 dalis. Vytautas V. Sirtautas, Jūratė Sirtautienė. Alma littera, 2011

LIETUVIŲ KALBA. 6 klasei. 2 dalis. Vytautas V. Sirtautas, Jūratė Sirtautienė. Alma littera, 2011

LITERATŪRA. 6 klasei. 1 dalis. Asta Gustaitienė, Živilė Meškėlienė, Eglė Nachajienė, Vaiva Truskauskaitė. Atrask, 2017

LITERATŪRA. 7 klasei. 1 dalis. Lina Misiuvienė, Jolita Šalomskienė, Dalia Švažienė. Šviesa, 2017

LITERATŪRA. 7 klasei. 2 dalis. Lina Misiuvienė, Jolita Šalomskienė, Dalia Švažienė. Šviesa, 2017

SKAITOME SUPRASDAMI. Skaitymo gebėjimus ugdančios užduotys. 5–6 klasei (6 klasės dalis). Aldona Kruševičiūtė, Modesta Liugaitė-Černiauskienė, Aušra Martišiūtė-Linartienė, Jurga Sadauskienė. Ugdymo plėtotės centras, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015

SKAITOME SUPRASDAMI. Skaitymo gebėjimus ugdančios užduotys. 7–8 klasei (7 klasės dalis). Aldona Kruševičiūtė, Modesta Liugaitė-Černiauskienė. Ugdymo plėtotės centras, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015

APRAŠYMAS

VEIKĖJŲ SKAIČIUS PAGAL LYTĮ, PASISKIRSTYMAS PAVYZDŽIUOSE, ILIUSTRACIJOSE

Skaitant ir analizuojant lietuvių kalbos ir literatūros mokymo (-si) priemones, į akis krenta, kad bent iš pirmo žvilgsnio, t. y., pateikiant pavyzdžius

ir parenkant iliustracijas, yra siekiama išlaikyti vienodą lyčių proporciją, mergaitėms ir berniukams suteikiant įvairius socialinius vaidmenis. Tačiau vaizduojamų personažų lytis neretai yra sunkiai atpažįstama. Kai kuriais atvejais pateikiami fantastiniai kūriniai, kurių veikėjai nėra žmogiškosios būtybės, ir lyties aspektas nėra svarbus. Vienas iš tokių pavyzdžių – ištrauka iš „Narnijos kronikų“, kurioje veikėjai reiškia nuostabą žmonėmis, nepaisant jų lyties – tokiu būdu leidžiama naujai pažiūrėti į tai, kas mums atrodo „savime suprantama“. Šioje ištraukoje nėra naujai pažvelgiama arba stebimasi tuo, kas laikoma esant „vyriška“ arba „moteriška“, bet pats požiūrio aspektas leidžia kvestionuoti įvairias nusistovėjusias nuostatas.

LGBT+ ASMENŲ VAIZDAVIMAS

Nė vienoje iš nagrinėtų mokymo (-si) priemonių nėra minimi homoseksualūs, biseksualūs ir translyčiai (LGBT+) veikėjai. Reikia turėti mintyje, kad mokykla mokiniams yra socialinio bei kultūrinio patyrimo laukas,

kuriame jie mokosi suprasti, kaip jie yra vertinami, ar yra priimami ir svarbūs. Jei mokykloje – per sąveikas su bendraamžiais, mokytojais, per ugdymo turinį ir priemones – pamatiniai mokinių asmenybės aspektai yra ignoruojami (pvz., lytinė tapatybė arba lytinė orientacija), mokiniai tai gali priimti itin skaudžiai kaip atmetimą. Mokymo (-si) priemonės, atspindinčios LGBT+ mokinių patirtis, padeda kurti pamokose įtraukties bei emocinio saugumo atmosferą.

SKIRTINGŲ LYČIŲ SOCIALINIAI VAIDMENYS, REIKŠMINGUMAS, PRISKIRIAMOS VERTYBINĖS NUOSTATOS

Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad mokymo (-si) priemonėse nėra aiškiai išskirtų lyčių vaidmenų, kad skirtingoms lytims nėra priskiriami skirtingi gebėjimai arba polinkiai, tačiau, analizuojant tekstus išsamiau, aiškėja sudėtingesnė situacija. Atrodo, kad istoriškai yra susiklostę, jog apie berniukus literatūros kūriniuose yra kalbama daugiau, jie tampa pagrindiniais veikėjais, jiems priskiriamos visuomenėje vertinamos savybės, kurios kai kada netgi įvardijamos kaip „vyriškumas“, nors veikiausiai kalbama apie bendražmogiškas savybes. Berniukai kūriniuose neretai pasižymi drąsa, ištikimybe draugams, kilnumu, kartu į jaunuolius žvelgiama atlaidžiau, kai jie krečia išdaigas arba nesirūpina kitų jausmais – susidaro įspūdis, kad jie vertingi patys savaime, o netinkamas elgesys yra tik jų asmenybės raidos etapas. Mergaičių elgesys tuo pat metu vertinamas griežčiau – jų vertingumas dažniausiai atsiskleidžia per rūpestį kitais. Būtent istorijos apie berniukų asmenybės raidą ir pasiekimus yra pasirenkamos atskleidžiant tokias temas kaip „Jaunystės idealai“ ir „Savo vietos tarp žmonių ieškojimas“, nors tai iš tiesų yra visiems žmonėms aktualios temos, turinčios atspindėti abiem lytims svarbius dalykus. Galbūt kai kurios mergaitės, skaitydamos šiuos kūrinius, gali tapatintis ir su herojais berniukais ir tokiu būdu ieškoti savo tapatumo, tačiau neretai gali atsitikti taip, kad, augdamos, jos ir pačios pradės formuoti vidinę nuostatą,

jog šios vertingos savybės yra būdingos tik vyrų pasauliui. Tą patį galima pasakyti ir apie berniukų nuostatų bei giluminių įsitikinimų formavimąsi.

Nagrinėjant minimas temas, pateikiamos istorijos, kurios atskleidžia tiek berniukų, tiek mergaičių drąsą arba tam tikrų vertybinių nuostatų laikymąsi, tačiau tai daroma skirtingai. Pavyzdžiui, Kazio Binkio „Atžalyne“ berniukai aukojasi dėl tikros draugystės, palaiko vienas kitą, kuriant ateities planus:

„Jasius: Kad aš turėčiau tavo valią, tavo būdą ir tavo gabumus, aš pasidaryčiau Bolivijos prezidentu arba Persų karaliumi.

Petras: Tu darais lakūnu... Būsi lėktuvų konstruktoriumi, o tai mums svarbiau.“

Kitas pavyzdys – Aldonos Liobytės kūrinio ištraukoje pasakojama apie mergaitę, kuri turi drąsos pasirinkti gyvenimą su sunkiai dirbančia ir ją mylinčia mama, o ne su turtingu, tačiau mažiau atsakingu tėvu. Kita vertus, jos požiūris į gyvenimą, į tai, kas svarbu, kas žavi, ko siekiama, gerokai skiriasi nuo berniukų gyvenimo siekiamybių ir tikslų:

„Labiausiai norėjau, kad (mašina) būtų balta ir kad visa klasė matytų, kaip aš sėdu tartum kokia princesė į savo tėvo mašiną tiuliais šluodama asfaltą. O kam tie tiuliai? Dėl gražumo.“ Žiūrėdama į veidrodį: „man bangu pasidarė nosis į nosį susidūrus su pilka pele, riestanose, nuširusiais plaukais. Deja, tai aš. Staiga už nugaros išvydau Fėją [pamotę]. Baltos papurusios garbanos, žydra pižama, auksuotos klumpės.“ „Tėtė nieko mums negailėjo, gal dėl to, kad mes brangiausias moterys pasaulyje, nes brangiai jam kainuojame...“

Abiem atvejais pagrindiniai veikėjai – tiek berniukas, tiek mergaitė – pasižymi drąsa ir autonomiškumu, bet jų gyvenimo suvokimas, vertybės gerokai skiriasi. Norėtusi pastebėti, kad tai gana aiškiai atspindi ir kasdie-

niame gyvenime skatinamus skirtumus, kai mergaitės siejamos su grožio sritimi, joms „turėtų būti“ svarbu gražiai atrodyti, pasirodyti ir tokiu būdu įgyti vertę kitų akyse, o berniukus siejame su pasiekimais, savarankiškais sprendimais, maištavimu. Toks išskyrimas yra žalingas mergaičių raidai ir savivertei, nes pamažu jos išmoksta savo vertę „matyti“ kitų akimis, pradeda skirti daug dėmesio, kad gražiai atrodytų, užuot iš tiesų plėtusios savo interesus bei ugdžiusios talentus. Berniukams siunčiamos žinutės taip pat žalingos jiems vertinant save – nuolatinis pasiekimų, kaip svarbiausių vertybių, skatinimas ir jų prioretizavimas sukelia berniukams (o vėliau – vyrams) stresą ir formuoja priklausomybę nuo galios. Nesėkmės atveju kyla vaikinių destruktivaus elgesio rizika, nes pripažinti nesėkmę prilygsta savo vertės praradimui. Taip pat gali pradėti formuotis požiūris į mergaites ir moteris kaip į objektus, kurių paskirtis – patikti vyriškos lyties žmonėms. Todėl labai svarbu, kad ir parenkami literatūros kūriniai skleisėtų žinią apie tai, jog už „vyriškumo“ arba „moteriškumo“ normas daug svarbiau yra kiekvieno žmogaus asmeniniai polinkiai, domėjimosi sritys, gabumai ir pagarbus požiūris į save bei kitus.

Mokymo (-si) priemonėse galima rasti ir daugiau pavyzdžių, atspindinčių stereotipinį matymą, kaip moterys ir vyrai (berniukai ir mergaitės) dalyvauja socialiniame gyvenime, kuriems iš jų svarbu būti narsiems ir neišsiduoti, kad skauda arba kad rūpi kitas žmogus, o kurie – vertingi dėl to, kad geba pasirūpinti kitais:

„Linas per kūno kultūros pamoką su klasės draugais žaidė krepšinį. Staiga Arvydas, aukščiausias klasėje berniukas, nei iš šio, nei iš to smogė kamuoliu jam į nosį. Pasipylė kraujas. Arvydas nusprendė pasirodyti iki galo drąsus, todėl pasakė:

- Pats norėjai.

Visi tai matė. Linas atsisėdo ant suoliuko ir užvertė galvą. Viktorui viskas pasirodė labai juokinga. Jis nusikvatojo ir priėjo prie Arvydo.

- Ko čia žvengi kaip arklys? – pasipiktino Visvaldas.

Ramūnas visus ragino žaisti toliau. Dainius paklausė Arvydo:

- Nori į galvą?

Sigita išdrožė:

- Varau pas direktorių.

Vis dėlto labai toli nuo salės nenuėjo. Algis apsimetė, kad nieko nematė. Vilma nubėgo pas seselę vatos ir jodo (jodo jai nedavė). Marija papūtė Linui nosį ir pasakė, kad nori su juo pasišnekėti prausykloje. Linas atsistojo...”

Viena perskaityta istorija neformuoja vaikų tapatumo ir automatiškai nepriverčia galvoti, kad vaikinai – tie, kurie veikia, merginos – tos, kurios jaučia, rūpinasi vyrais bei vaikinais. Vis dėlto tokia nuostata, atrodo, yra gana giliai įsišaknijusi mūsų sąmonėje. Be abejo, negalime pakeisti senųjų tekstų arba mitų, kuriuose šios tendencijos atsispindi, tačiau bent jau galime bandyti parinkti įvairesnių pavyzdžių arba, aptariant pateiktus tekstus, atkreipti daugiau dėmesio į tai ir paskatinti vaikus paieškoti įvairesnių lyties raiškos būdų. Kuo daugiau galimybių pateikiama kaip savaime suprantamų, tinkamų tam tikrai lyčiai arba visiems žmonėms, tuo lengviau vaikai gali gyvenime rinktis pagal savo individualius polinkius, o ne visuomenės primestas taisykles arba priskirtas lyties normas. Pateikiame dar kelis pavyzdžius, kai tekstuose atsispindi panašios nuostatos, kuriančios moters, kurios prigimtis ir pareiga – rūpintis vyru ir šeima, vaizdinį:

Skyriuje „Sakmės ir mitai apie pasaulio ir tėvynės kilmę“ randame istoriją „Tinginiui skirta darbštuolė“:

„<...> Tokia darbšti mergaitė tokiam tinginiui!

Taip turi būti, – atsakė Kristus. – Visi aprūpinti čia žemėje. Juk jei jis negaus darbininkės žmonos, tai jis numirs iš bado.

Tikrumoj panašiai taip ir yra.“

Skyriuje apie gyvenimo išbandymus pateikiamas Gendručio Morkūno tekstas apie tai, kodėl vaikams gali būti malonu sirgti, nes „beveik visi sergantys vaikai gali pamatyti, kokios gražios ir rūpestingos jų mamos. Jausti, kai užsimerkus jos tylutėliai prisėlina prie tavo lovos ir ant kaktos uždeda ranką.“

Tokios ištraukos ir citatos savaime nėra ydingos. Problema atsiranda tada, kai mokymo (-si) priemonių autoriai šių nuostatų nevertina kritiškai ir nesistengia jų praplėsti, pavyzdžiui, po pateiktu tekstu pridėdami užduotis, kurios skatintų plačiau pažvelgti į tai, kas ir kaip galėtų atlikti tokius vaidmenis. Panašiai nutinka ir pristatant tekstus apie žydų gelbėjimą. Vienas iš pateiktų tekstų – Icchoko Mero pasakojimas apie tai, kaip išgėręs vyras parsiveda į namus žydų berniuką ir grįžęs namo sako žmonai: „Motin, vaiką priimk! Šešis turi, še septintą.“ Išties, tai didvyriškas poelgis ir būtų galima tikėtis išsamesnės analizės, kaip toks sprendimas paveikė šeimą, kaip jautėsi šioje situacijoje atsidūrę asmenys, tačiau metodinės priemonės kūrėjai klausia tik, „Kas lėmė vyro apsisprendimą paimti į savo namus, savo šeimą vienišą įbaugintą vaiką?“, tačiau nėra net užsimenama apie moterį, kuriai, panašu, ir teko visa rūpesčių ir vaiko slėpimo našta. Atrodo, kad tokie pavyzdžiai atspindi gilią nuostatą dėl moters pareigų, vietos namuose bei visuomenėje, jos gerumas ir pasiaukojimas pateikiami kaip savaime suprantamos, moteriai būdingos savybės, tačiau neatsižvelgiama į tai, kad toks požiūris moterį paverčia vertinga tik tiek, kiek ji rūpinasi kitais, o natūralus rūpestis savimi arba savo interesų paisymas bei kova už juos pradeda būti traktuoti kaip moteriai netinkantis „savanaudiškumas“.

Kalbant karo, patriotiškumo, kariuomenės temomis, kaip ir esame įpratę, tradiciškai dominuoja vyrai. Tačiau manome, kad, analizuojant dabartinę situaciją, būtina prabilti ir apie tai, kad šis suvokimas kinta ir kad moterys taip pat sėkmingai gali tarnauti kariuomenėje, o vyrai gali jausti baimę, nenorą kariauti arba išleisti į karą sau brangius žmones. Tačiau

mokymo (-si) priemonėse pateikiama užduotis: „*mergaitės galėtų sukurti seselės, išlydėjusios brolelį į karą, dienoraštį, o vaikinai – bernelio dienoraštį*“, kai iš tiesų nei kariavimo patirtis yra pažįstama vaikams, nei išlydėjimo į karą – merginoms. Siekiant geriau suprasti karo sąlygas, jo keliamus jausmus, gali būti vertinga paskatinti įsijausti į to meto gyventojų būseną, tačiau abiejų lyčių moksleiviai gali susipažinti su visu jausmų spektru – šiuo atveju patirti ir tai, ką reikia dalyvauti kare (dabartiniame pasaulyje galimybę su tuo susidurti turi tiek vyrai, tiek moterys) ir kokie jausmai

Vadovėlyje aptinkama pavydžiū, kai, formuojant vyro paveikslą, visiems vertingos žmogaus savybės yra įvardijamos kaip „vyriškumas“. Pavyzdžiui, vaikams leidžiama susipažinti su „Egilio saga“ (istorija apie tai, kaip karalius liepė Egiliui, garsėjusiam taiklumu, šauti į obuolį ant jo vaiko galvos, Egilis pasiėmė tris strėles, pirmąją pataikė į obuolį, o dėl pasiimtų trijų strėlių paaiškino karaliui, kad likusias dvi, jei nebūtų pa-

taikęs į obuolį, būtų paleidęs karaliui į širdį) ir pateikiama užduotis: „*Per skaitę sakmę, raskite teksto vietas, kurios įrodytų Egilio vyriškumą. Kokių charakterio bruožų turi turėti žmogus, kad apie jį galėtume pasakyti „jis vyriškas“? Kokie vyriški bruožai būdingi Egiliui?*“ Išties gana sunku būtų įvardyti, kurios iš savybių – drąsa ar pasiryžimas dėl mylimų žmonių paaukoti savo gyvybę – galėtų būti vien tik vyriškos savybės. Galbūt ir vertėtų kalbėti apie kiekvieną šių savybių bei kaip jas patiriame gyvenime, nesusiejant su priklausymu konkrečiai lyčiai.

Seniau rašytuose tekstuose galima aptikti ir gana įžeidžių apibūdinimų. Vis dėlto tai nereiškia, kad tokie tekstai apskritai neturėtų būti pateikiami, tačiau mokymo (-si) priemonių rengėjams turėtų būti svarbu išlaikyti nuostatą, kad tokie moterų ir vyrų vaizdiniai neturėtų būti formuojami vaikų sąmonėje. Pavyzdys – ištrauka iš Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus kūrinio „Piliečio pamokslinė kalba“: „*Tautos gelbėjimo įkarštyje nebebūtų skirtumo tarp <...> silpnosios lyties ir narsių vyrų.*“ Visame tekste iš esmės pateikiama informacija apie vyrus ir jų kovas bei didvyriškumą, o trumpas užsiminimas apie tai, kad ir moterys galėtų prisidėti prie tautos gelbėjimo, remiasi tendencingu ir menkinamu jų apibūdinimu (silpnoji lytis). Šiuo metu jau yra pakankamai aišku, kad ne tik fizinė jėga yra svarbi kovose, o moterys geba kaip visavertės partnerės dalyvauti krašto apsaugoje. Vertėtų apie tai diskutuoti ir aptariant minėtą kalbą, siekiant, kad tokie stereotipai neįsitvirtintų jaunų žmonių sąmonėje, o toks supriešinimas kaip „silpnoji lytis“ ir „narsūs vyrai“ nėra tinkamas ir vartotinas. Turėtų būti diskutuojama, kodėl tokių apibūdinimų derėtų vengti.

Nors ir ne itin dažnai, tačiau pasitaiko stereotipiškai parinktų moterų–vyrų vaidmenų arba pokalbių temų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad tokie pavyzdžiai nebūtų dominuojantys ir kad lyties vaidmenų raiška mokymo (-si) priemonėse būtų kuo įvairesnė. Keli pavyzdžiai: „*Kalbuosi su draugu apie krepšinį <...>, pasakoju draugei apie madas*“, vaikams pateikiama užduotis: „*suvaidinkite, ką per televiziją galėtų reklamuoti*

namų šeimininkės, vaikai, santechnikai, vairuotojai, vaistininkai, mokytojai“ (dėl kažkokių priežasčių vien tik „namų šeimininkės“ specifiškai įvardinamos moteriškosios giminės daiktavardžiu).

TEKSTŲ AUTORIŲ PASISKIRSTYMAS PAGAL LYTIS

Nors lietuvių kalbos ir literatūros mokymo (-si) priemonių autoriai dažniausiai yra moterys, tačiau išanalizavus, kokie kūriniai pasirenkami aptarimui ir nagrinėjimui, pastebimos priešingos tendencijos. Peržiūrėjus, kaip dažnai cituojami autoriai vyrai ir autorės moterys, kokius kūrinius privaloma, kokius – rekomenduojama perskaityti, taip pat ir tai, kokių kūrinių ištraukos pateikiamos mokymo (-si) priemonėse, paaiškėjo, kad cituojamų, rekomenduojamų arba privalomų perskaityti vyrų kūrinių yra du arba tris kartus daugiau nei moterų kūrinių, o kai kurioms temoms iliustruoti apsiribojama vien tik vyrų tekstais. Nors būtų galima argumentuoti, kad vyrų kūrinių nagrinėjamosiose temose yra daugiau arba kad jie yra geresnės kokybės, greičiausiai tai yra susiję su moterų indėlio į literatūrą neigimu, nepakankamu jų kūrybos vertinimu. Literatūros mokymo (-si) priemonėse remiamasi ne tik lietuvių, bet ir pasaulio autoriais, kas atveria dar daugiau galimybių rasti moksleiviams tinkamų kūrinių, kuriuos parašė moterys. Vienoje iš temų yra cituojamas Justinas Marcinkevičius: „Argi ne pirmosios knygos paprasti žodžiai pramynė taką, kuriuo atėjo Donelaitis, Strazdas, Daukantas, Vienažindis, Maironis?“ Nors tuo metu autoriui gal ir pagrįstai atrodė, kad pirmieji šiuo keliu atėjo autoriai vyrai, tačiau mūsų dienomis norėtusi platesnio požiūrio, moterų indėlio įvertinimo, siekiant, kad ir vaikai nesąmoningai nepradėtų sieti vertingos kūrybos bei gebėjimo kurti tik su vyriškąja lytimi.

KITI PASTEBĖJIMAI

Lietuvių kalbos specifika lemia tai, kad tekstuose ir užduotyse dažniausiai vartojami vyriški įvardžiai bei vyriškosios giminės žodžių galūnės,

nors kalbama apie abiejų lyčių asmenis, pavyzdžiui, jų profesijas. Dėl to susidaro įspūdis, kad daugumoje profesijų ir veiklų dominuoja vyrai, nors dažniausiai tai nėra turima mintyse. Viena iš išeičių galėtų būti naudoti dvigubas galūnes, tačiau, suprantama, tai apsunkintų patį tekstą ir jo skaitymą. Jeigu renkamosi vartoti vyriškosios giminės galūnes, svarbu, kad būtų išlaikytas nuoseklumas (kaip pirmiau pateiktame „namų šeiminkės“ pavyzdyje, kai profesijoms apibūdinti vartojamos vyriškosios giminės daiktavardžių galūnės ir tarp jų įsiterpia vienas pavadinimas su moteriškąja galūne – „namų šeiminkės“; tokiu atveju akcentuojama, kad ši veikla – moterų prerogatyva).

Mokymo (-si) priemonėse pateikiant žodžių darybos pavyzdžius, dažniausiai stengiamasi pateikti abiejų giminių žodžių (pavyzdžiui, „raudonas, raudona“), kai kada apsiribojama tik vyriškąja gimine, kitais atvejais pirmiausia pateikiamas vyriškosios giminės žodis, tada šalia – moteriškosios. Puikus pavyzdys, kai tokio dėsningumo nepaisoma, žodžiai pateikiami atsitiktine tvarka, vienais atvejais pirmiau nurodant vyriškosios giminės žodžio darybą, kitais – moteriškosios.

Kai kuriais atvejais, kai moksleiviams siūloma susiskirstyti grupėmis atliekant tam tikras užduotis, skirstymosi kriterijumi pasirenkama lytis, pavyzdžiui: „Užsimerkite. Klausykite, kaip mokytojas taria ilguosius ir trumpuosius balsius. Išstartą ilgąjį *balsį chorų pakartoja berniukai, trumpąjį – mergaitės*“; „*Žaidžia mergaitės prieš berniukus. Paeiliui žodžius vardija tai mergaitės, tai berniukai. Mergaitės sako moteriškosios giminės sudurtinius žodžius, berniukai – vyriškosios giminės.*“ Tokios užduotys bei mokinių suskirstymas yra tinkami, jeigu tai nėra vienintelis arba dominuojantis vaikų skirstymo būdas. Jeigu nuolat renkamosi skirstyti lyties pagrindu, tokiu būdu pamažu formuojamas suvokimas, kad tos pačios lyties asmenys yra „savi“, kitos lyties – „kiti“, „svetimi“. Panašiai derėtų vertinti ir užduotį: „*Surašykite tris–penkias žmogaus savybes, kurias labiausiai vertinate (mergaitės – berniukų, berniukai – mergaičių).*“ Kalbant

apie vertinamas žmonių savybes, nėra tikslo priskirti jų konkrečiai lyčiai arba bent jau po užduoties atlikimo turėtų būti aptariama, kad tai, ką laikome vertinga, neturėtų priklausyti nuo žmogaus lyties.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Rekomenduojame išlaikyti ir stiprinti tolygų pasiskirstymą pagal lytis pateikiamuose pavyzdžiuose, iliustracijose, suteikiant skirtingų lyčių personažams skirtingus vaidmenis, gebėjimus, tokiu būdu plečiant lyties raiškos supratimą bei mažinant stereotipines nuostatas.
- ✓ Parenkant kūrinis, atskleidžiančius svarbias vertybines nuostatas, asmenines savybes, svarbu, kad pagrindiniai veikėjai, pasižymintys šiomis savybėmis arba nuostatomis, nebūtų išimtinai vyrai. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį, kad pateikiamuose kūrinuose nebūtų aiškios skirties, kokie vertingi bruožai priskiriami vyrams, kokie – moterims, bei siekti, kad vaikai turėtų galimybę susipažinti ir tapatintis su skirtingų lyčių veikėjais, pasižyminčiais skirtingomis savybėmis (pavyzdžiui, būti ne tik „drąsiais vyrais“ ir „švelniomis moterimis“, bet ir „drąsiomis moterimis“ bei „švelniais vyrais“).
- ✓ Ilgainiui vis daugiau dėmesio turėtų būti skiriama kiekvieno žmogaus individualumui, atsiribojant nuo abstrakčių „vyriškumo“ bei „moteriškumo“ kategorijų. Nors žmogaus tapatumas dažniausiai formuojasi ir lyties pagrindu, vis dėlto tai neturėtų tapti rėmais, į kuriuos žmonės būtų priversti tilpti, aukodami savo asmeninį unikalumą.
- ✓ Svarbu atkreipti dėmesį, kad nebūtų skatinamas moters, kaip „aptarnaujančios“ kitus, stereotipas. Taip nutinka

aukštinant moters kaip jautrios, užjaučiančios, globėjiškos, nuolat besirūpinančios aplinkiniais vaidmenį, t. y., nebematant jos kaip atskiro, savaime vertingo, asmens.

- ✓ Mokymo (-si) priemonės gali padėti jas naudojančioms pedagogams diskutuoti temomis, susijusiomis su lyčių stereotipais. Tačiau labai svarbus yra pačių pedagogų pasirengimas mokėti naudotis ir dėstyti šiomis temomis. Mokytojai turi aiškiai suvokti savo nuostatas dėl lyčių stereotipų, būti jas apmąstę ir kritiškai peržvelgę. Pedagogai turėtų būti pasirengę skatinti kiekvieno vaiko individualumą, o ne paklusimą visuomenės diktuojamoms lyties raiškos formoms. Toks pasirengimas leistų kritiškai bei atsakingai kalbėtis ir apie tekstus, kuriuose neišvengiamai pasitaikys tiek stereotipizavimo, tiek tam tikros lyties asmenų nuvertinimo.
- ✓ Rekomenduojama stengtis išlaikyti pusiausvyrą parenkant nagrinėti arba savarankiškai skaityti vyrų ir moterų kūrinius. Apžvelgiant ankstesnių laikų literatūrą, natūralu, kad dominuoja vyrų rašyti tekstai – jie buvo labiau vertinami, su jais susipažinti buvo didesnės galimybės, – tačiau turi būti prisimintos ir kūrėjos moterys, iš naujo atrandama jų kūryba. Klausimas dar paprasčiau sprendžiamas kalbant apie šiuolaikinę literatūrą, kadangi moterų rašytojų arba poečių yra išties gausu.
- ✓ Pamokų metu vertėtų vengti skirstyti mokinius į grupes ar komandas išimtinai lyties pagrindu, rekomenduojama paieškoti kitų kūrybiškesnių būdų.

ISTORIJA

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

ATRASK. ISTORIJA. 6 klasė. Kęstutis Petrauskis, Jūratė Litvinaitė, Kristina Vilkelienė. Šviesa, 2015

ATRASK. ISTORIJA. 7 klasė. Eugenijus Jovaiša, Audronė Kučinskienė, Nijolė Juchnevičienė, Kęstutis Petrauskis, Kristina Vilkelienė, Artūras Čiurlionis, Birutė Čiegienė. Šviesa, 2016

ISTORIJOS VADOVĒLIS. 7 klasė. 1 dalis. Nelija Kostinienė, Marius Ščavinskas, Mindaugas Tamošaitis. Baltos lankos, 2011

ISTORIJOS VADOVĒLIS. 7 klasė. 1 dalis. Nelija Kostinienė, Marius Ščavinskas, Mindaugas Tamošaitis. Baltos lankos, 2011

LAIKAS 7. UŽDUOČIŲ SAŠIUVINIS. 1 dalis. Rytas Šalna, Ignas Kapleris, A. Meištas. Briedis, 2013

LAIKAS 7. UŽDUOČIŲ SAŠIUVINIS. 2 dalis. Rytas Šalna, Karolis Mickevičius, Ignas Kapleris, Antanas Meištas. Briedis, 2017

APRAŠYMAS

Viena svarbiausių istorijos užduočių – mokinių savęs, savo tapatybės suvokimo skatinimas bei gebėjimo suvokti šiuolaikines vertybes istoriniame kontekste ugdytas. Pažintis su istoriniu paveldu, praėjusių laikmečių gyvenimo modeliais skatina mokinį geriau suprasti, kaip veikia žmonių bendruomenės – taip pat ir šiuolaikinės. Tuo pačiu metu mokinys gali iš laiko perspektyvos įvertinti, kiek pakito vertybinis pamatas, kuriuo remiantis konstruojami visuomeniniai procesai, ir gali kritiškai apmąstyti šiandienos aktualijas. Todėl labai svarbu, kad šiuolaikiniai istorijos vadovėliai per tinkamai parinktas temas ir užduotis padėtų mokiniams perprasti šiuolaikinės visuomenės iššūkius – multikultūralizmą, globalizaciją

ir, žinoma, lyčių lygybės įgyvendinimą. Tam, kad šis tikslas būtų pasiektas, labai svarbu mokymo (-si) priemonėse istorinius laikotarpius ir atskirus istorinius įvykius apžvelgti bei reflektuoti pagal šiandien aktualius iššūkius.

Vertinti istorijos mokymo (-si) priemonės lyčių stereotipų arba lygių galimybių aspektu yra itin sudėtinga, nes tradiciškai istoriją kūrė ir aprašė vyrai – tai yra universalios tendencija, atspindinti dominuojančią kultūrinę erdvę. Istorijos mokymo (-si) priemonėse vyrai ir jų pasiekimai minimi gerokai dažniau nei moterų pasiekimai, ir jie yra vertinami kaip reikšmingesni ilgalaikėje perspektyvoje. Tai gali būti susiję su objektyviais dalykais: vyrai daug dažniau nei moterys užimdavo svarbiausius valdančiuosius postus, formavo politiką, buvo atradėjai arba priimdavo inovatyvius sprendimus, nuo kurių priklausė tolesnė istorinė valstybių raida. Vertinant mokymo (-si) priemonės nebuvo kvestionuojama vyrų pasiekimų vertė ir jų vieta istorijoje. Tačiau, peržvelgus mokymo (-si) priemonių turinį, aiškėja poreikis daugiau dėmesio skirti istorijai, kurioje yra svarbūs ir moterų vaidmenys, pasiekimai, taip pat ir galimos jų priespaudos priežastys.

Jei moterims istorijos mokymo (-si) priemonėse nėra skiriama pakankamai dėmesio, gali susidaryti įspūdis, kad moterų veiklos (t. y., istoriškai susiformavę įprasti privačios sferos vaidmenys) nėra suvokiamos kaip vertingos civilizacijos raidai. Kai moterų veikla nėra vertinama kaip reikšminga, kai jos minimos „lyg tarp kitko“, moterys atsiduria istorijos paraštėse. Neaptariant lyčių vaidmenų konteksto, mokiniam gali formuotis nuomonė, kad moterų vaidmuo buvo antraeilis, ir taip stiprinti stereotipus, kad tai, ką stereotipiškai daro moterys (atsakingos už privačią sferą), nėra verta deramo istorinio dėmesio. Nenuneigiant vyrų pasiekimų, siekiant lyčių vaidmenų balanso istorijos mokymo (-si) priemonėse, atkuriant teisingumą, kalbant apie tam tikrą prasmę „pamirštas“ moteris, būtų svarbu atkreipti dėmesį į kelis dalykus, kurie ir bus aptarti atliekant pirmiau minėtų mokymo (-si) priemonių vertinimą lyčių aspektu.

REIŠKINGŲ MOTERIŠKOS LYTIES ISTORINIŲ FIGŪRŲ MINĖJIMO, VARDINANT ISTORINES ASMENYBES, SVARBA

Pastebima tendencija, kad, vardijant istorines figūras, tarp kurių įprastai ir objektyviai dominuoja vyrai, nepaminiama nė viena moteris. Pavyzdžiui, vienos mokymo (-si) priemonės įvadinėse temose vardijamos istorinės asmenybės, jų pasiekimai ir jų veiksmų poveikis istorijos plėtotei, bet neužsimenama apie moteris. Išvardinti tokie istoriniai veikėjai, kūrę šiandienos pasaulio pamatus, kaip Jėzus Kristus, Paulius, Mindaugas, Simonas Daukantas, Motiejus Valančius, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Josifas Stalinas, Adolfas Hitleris. Dėl to gali formuotis klaidingas įspūdis, kad moterų indėlio į tai, koks šiandien yra pasaulis, apskritai nėra, nepaisant to, kad tikrai būta moteriškos lyties istorinių asmenybių ir būta moterų, kurių indėlis yra svarbus, tačiau tai pamirštama arba sąmoningai neįtraukiama į programą. Moterų istorinių asmenybių minėjimas mokiniams yra reikšmingas, norint mažinti stereotipinį suvokimą, kad herojai ir galią turintys asmenys yra (ir gali būti) tik vyrai.

Kaip pozityvų pavyzdį, atspindintį istorinių asmenybių įvairovę lyties aspektu, galima paminėti kelias citatas iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Visa šalis buvo padalyta į administracinius vienetus. Kiekvieną jų valdė faraono paskirtas valdytojas, jis perduodavo įsakymus pavaldiniams. Egiptą valdė ne tik vyrai. Būta ir faraonių. Štai faraonė Hačepsuta valdė net 21 metus!“

„Pirmaisiais respublikos gyvavimo amžiais dažnai vykdavo karai. Išvartas paskutinis karalius Tarkvinijus Išdidusis kreipėsi pagalbos į etruskų karalių Porseną. Šis su didžiule kariuomene atžygiavo prie Romos ir įkūrė stovyklą kitame Tiberio krante. Romėnai narsiai stjo ginti savo laisvės ir naujos santvarkos. Žygdarbiais pasižymėjo ir vyrai, ir moterys. Mergina Klelija ne tik sugebėjo pati pabėgti iš etruskų nelaisvės, bet ir išgelbėti būrį kitų belaisvių.“

Tokie pavyzdžiai atspindi tai, kad moterys prie visuomenės gerovės taip pat prisidėjo savo lyderyste, ne tik šeimos ir buities darbais.

Nors aukščiausios valdžios pozicijose moterys atsidurdavo daug rečiau nei vyrai, pavienių moterų ir jų reikšmingumo paminėjimas skatina suvokti moteris kaip galinčias valdyti ir turinčias įtakos valstybės ir istorijos raidai.

Taip pat yra svarbu moterų vardus minėti ne tik tekstuose, bet ir nuotraukose vaizduoti jų dalyvavimą svarbiuose istoriniuose įvykiuose. Pavyzdžiui, vienoje mokymo (-si) priemonėje yra partizanų nuotrauka, kurioje vaizduojama ir moteris partizanė („Vyčio apygardos Žaibo būrio partizanai (nuotrauka): Jonas Sinkevičius-Šermukšnis, Zofija Striogaitė-Žilienė-Klajūnė ir Petras Sinkevičius-Ažuolas“).

DĖMESIO ISTORINEI ŠEIMŲ RAIDAI STOKA

Viešumoje įprasta kalbėti apie šeimą kaip visuomenės ląstelę ir (arba) stiprios valstybės pamatą, tačiau istorijos knygose detaliai išnagrinėtos valstybės valdymo schemos, principai, vaidmenys, o šeimų struktūrai ir jos istorinei raidai nėra skirta pakankamai dėmesio. Pavyzdžiui, įprasta, kalbant apie priešistorės žmonių gyvenimą, neužsiminti apie šeimos struktūrą, nors šeimos modelio pobūdis, vertybės, samprata yra tiesiogiai susiję su asmenų gerove, šalies prioritetais, formuojama politika. Šeima ir privati sfera mokymo (-si) priemonėse yra, atrodytų, nepelnytai pamiršamos. Reikšmingiausiais istorijos įvykiais laikomi viešosios sferos laimėjimai, tačiau mažai rašoma apie tai, kokią įtaką politikos formavimuisi, hierarchiniams santykiams turėjo nuostatos, susijusios su šeimos santykiais, lytimi ir jų vaidmenų suvokimu. Viena vertus, deklaruojame, kad visuomenės pamatas – šeima, kita vertus, daugiau dėmesio skiriame viešajai sferai, kuri yra pasekmė to, ką mes vertiname (išmokstame vertinti) kaip reikšmingą dalyką.

Pavyzdžiui, vienu atveju, kalbant apie pirmuosius Lietuvos gyventojus, užsimenama apie jų socialinius vaidmenis, bet ne apie vaidmenis šeimoje:

*„Daugiausia vertėsi medžiokle ir žvejyba. Naudodavo lan-
kus, strėles, ietis, medžioti padėdavo šunys. Ypač ištobulėjo
žvejyba. Žvejai iš medžio išskobdavo luotus.“*

Nepakankamas dėmesys šeimos santykių ypatumams ir šeimos raidai yra vienas iš galimų faktorių, kodėl, žiūrint iš istorinės perspektyvos, atrodo, kad tarsi moterys tuo metu neegzistavo. Taip istoriškai (stereotipiškai) susiklostė, kad moterys yra privačios sferos „valdytojos“, o privati sfera atrodo ne tiek reikšminga arba svarbi valstybės raidai kaip viešoji erdvė. Neabejotina, kad istorijos mokymo (-si) priemonėse at-

spindimos ir aprašomos tam tikrų istorinių laikotarpių aktualijos, išryškinant vertybinius, politinius arba kultūrinius prioritetus. Tačiau kartu, žvelgiant iš laiko perspektyvos, svarbu, kad mokiniai turėtų galimybę kritiškai įvertinti ankstesnių laikmečių procesus (privačius ir viešus) bei pažvelgti į juos šiuolaikinio pasaulio kontekste.

Grąžinti moteris į diskusijas apie istoriją padėtų užduotys po tektais. Pavyzdžiui, jei teigiama, kad „Žemdirbių ir amatininkų amatas buvo paveldimas – tėvas jį palikdavo sūnui“ arba kad „Iš gausios valstiečių šeimos tik vyriausias sūnus paveldėdavo žemę. Kiti turėdavo rinktis vienuolyną arba ieškotis darbo mieste“, verta užduoti klausimą diskusijai: „O kokia buvo moterų ir merginų padėtis, kaip būdavo elgiamasi su moterimis?“ arba „Kokios priežastys lėmė tai, kad turto valdytojais buvo paskiriami vyrai?“

MOTERŲ VAIDMENŲ VIEŠAJAME GYVENIME (SPORTAS, TEATRAS, KŪRYBINĖ VEIKLA) YPATUMAI

Vyrai istoriškai dominuoja ne tik politikoje, bet ir sporte, teatre ir kitose kūrybinėse veiklose. Pavyzdžiui, vienoje mokymo (-si) priemonėje, pasakojant apie vyrų olimpinės žaidynes, daug dėmesio skiriama detaliai žaidynių taisyklių ir eigos aprašymui. Apie moteris sporte užsimenama tiek: „*Moterys į žaidynes nebuvo įleidžiamos. Jos galėdavo varžytis bėgimo rungtyse per vasaros saulėgrįžą Olimpijoje rengiamoje Heros šventėje.*“ Ypatingas dėmesys veikloms, kuriose dominuoja vyrai, ir menkas dėmesys veikloms, kuriose dominuoja moterys, gali formuoti nuomonę apie tai, kas yra reikšminga ir verta dėmesio (vyrų sporto žaidynės), o kas – ne (moterų sporto žaidynės).

Kalbant apie teatrą, lyg savaime suprantamas dalykas pateikiamas faktas, kad senovės graikų teatre vaidindavo tik vyrai, nesiimant reflektuoti (ir nekviečiant reflektuoti mokinių), kas lėmė tokį sprendimą ir kodėl moterims nebuvo vietos scenoje.

Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Vienas aktorius, keisdamas kostiumus ir kaukes (graikų teatre vaidindavo tik vyrai), atlikdavo visus vaidmenis.“

„Teatre galėdavo vaidinti tik vyrai – jie atlikdavo ir moterų vaidmenis.“

„Aktorai buvo tik vyrai.“

Didelę reikšmę teikiant viešajam gyvenimui bei veikloms, moterų gyvenimas lieka antrajame plane.

Pavyzdys iš vertintos mokymo (-si) priemonės:

„Graikų – vyrų, moterų ir vaikų – kasdienybė smarkiai skyrėsi. Pasak senovės graikų, moteris privalanti rūpintis vaikais, namų reikalais, o į politinį, visuomenės gyvenimą įsilieti ji negalinti. Vyrų gyvenimas buvo kitoks. Laisvieji vyrai dalyvaudavo valstybės gyvenime, lavindavo protą, kūną. Didesnę dienos dalį jis leisdavo pagrindinėse polių aikštėse – agorose. Čia jie ne tik prekiaudavo, bet ir klausydavosi rašytojų, istorijų, mąstytojų pasakojimų, pamokymų. Piliečių sūnūs nuo septynerių metų lankydavo mokyklą, sportuodavo.“

Mergaičių ir moterų gyvenimas neaprašomas taip smulkiai kaip vyrų, o kartais tiesiog „pamirštama“ pasidalinti tuo, ką veikdavo mergaitės ir moterys, kai vyrai linksmindavosi arba lavindavosi.

Kaip pozityvų pavyzdį galima paminėti kelias tekstų ištraukas apie helenizmo ir romėnų kultūrą. Jose minimos ir talentingos kuriančios moterys, kurių kūryba nėra plačiai žinoma, bet verta užimti savo vietą istorijoje:

„Iš helenizmo mus pasiekė ir moterų poečių epigramos – jomis garsėjo Nosidė iš Lokry, Anitė iš Arkadijos, Moiro iš Bizantijaus. Nors mergaitės buvo auklėjamos ir mokomos tik šeiminiam gyvenimui, tuo metu taip pat būta išmintingų ir kūrybingų moterų, kurios sukūrė daugybę iki šiol neužmirštų kūrinių.“

„Romėnų moterys taip pat mėgo skaityti ir neretai pačios rašė eiles ir prozą. Itin turiningus ir poetiškus laiškus politikui Gajui Grakchui rašė jo motina Kornelija. Ši moteris buvo labai išsilavinusi, pati mokė savo sūnus retorikos. Moterų kūryba nebuvo labai vertinama ir perrašinėjama, tad iki mūsų dienų išliko tik Sulpicijos (I a. pr. Kr.) eilės lotynų kalba ir Melinos (II a.) – graikų kalba.“

Vyrų labiau matomus ir vertinamus pasiekimus galima priimti kaip nekvestionuojamą faktą, bet galima į jį pažvelgti kaip į galimybę pasidomėti ir padiskutuoti apie moterų padėtį konkrečiu istoriniu laikmečiu. Jei tekste rašoma apie kultūros bei mokslo pasiekimus ir įvardinami tik įžymūs to meto vyrai, tai formuoja nuostatą, kad tam tikros sritys, reikalaujančios išskirtinio talento, yra tik vyriškos arba kad tik vyrų pasiekimai yra reikšmingi. Pavyzdžiui, vienos mokymo (-si) priemonės skyrelyje „Nauji graikų kultūros ir mokslo centrai“ vardinami mokslui didelę įtaką padarę helenizmo laikotarpio mokslininkai: Archimedas, Eukleidas, Esatostenas, Hiparchas, Aristarchas. Moterys neminimos, tačiau neaišku, kodėl – ar nebuvo talentingų moterų, ar jų pasiekimai nėra žinomi, ar joms buvo apribotos galimybės užsiimti kūrybine veikla. Jei nėra istorinių faktų apie to meto moteris mokslininkes ir (arba) menininkes, mokiniams būtų naudinga vykdant užduotis pamąstyti, kodėl moksle dominavo vyrai ir kokia buvo socialinė bei politinė sankloda, nulėmusi tokį menką moterų dalyvavimą meno ir mokslo veiklose (pavyzdžiui, kokius socialinius ir kultūrinius apribojimus tuo metu patyrė moterys).

MOTERŲ PILIETINIŲ TEISIŲ RIBOJIMAS

Kalbant apie moterų dalyvavimą politikos formavimo procesuose, įprasta nutylėti tai, kodėl moterys turėjo ribotas politines teises, kai piliečio pareigas bei privilegijas tam tikrais istoriniais laikotarpiais turėjo tik vyrai.

Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Spartą valdė du karaliai, jų valdžia buvo paveldima. Tačiau karaliai nebuvo visagaliai, nes turėdavo tartis su seniūnų taryba – seniausių ir įtakingiausių Spartos aristokratų šeimų atstovais. Šie būdavo išrenkami visų piliečių per kasmetinį tautos susirinkimą. Dalyvauti susirinkime galėdavo visi trisdešimties metų sulaukę vyrai.“

„Atėnuose – demokratija. <...> Taigi čia valdo tautos susirinkimas – eklesija. Susirenka visi miesto ir apylinkių vyrai ir svarsto, su kokia valstybe kokią sutartį sudaryti, kiek lėšų skirti statyboms, kaip apginkluoti karo laivyną ir daugelį kitų dalykų.“

Pateiktos citatos atspindi tuometę politinę sanklodą. Tačiau moterų vaidmens nutylėjimas bei priežasčių, dėl kurių moterys patyrė apribojimus politiniame gyvenime, ignoravimas nesudaro sąlygų mokiniam apmąstyti moterų tuo metu patirtą priespaudą bei ribotas galimybes siekti galios bei priimti politinius sprendimus. Nutylint socialines bei politines kliūtis, trukdančias moterims dalyvauti politiniame gyvenime, gali būti stiprinamas stereotipas, kad vyrai natūraliai yra geresni lyderiai, nepaisant to, kad tai nėra tiesa. Vyrų politinė lyderystė ir moterų nelygiateisė padėtis tokiu atveju priimama kaip natūralus faktas.

Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Šeimas galėjo turėti žyniai, tačiau žynės ištekėti neturėjo teisės.“

„Dažnai dvi bendraujančios šeimos, turinčios kūdikius, sutarė, kad suaugę jie susituoks. <...> Jaunuoliai ir patys galėjo pasirinkti sutuoktines, tačiau tam turėjo pritarti tėvai.“

„Moteris šeimoje naudojosi savo kraičio lėšomis, o kai ji mirdavo, jos kraičio lėšos likdavo jos vaikams.“

„[statymai leido vyrui tvarkyti visą šeimos turtą, o jei šeima prasiskolindavo, vyras galėjo savo šeimos narius atiduoti į turtinę vergovę.“

„Moterys galėjo tvarkyti savo kraičio lėšas, sudaryti sutartis – jos nebuvo beteisės, tačiau nebuvo ir lygiateisės su vyrais.“

Minimuose pavyzdžiuose pateikiami istoriniai faktai, tačiau nekalbama apie kontekstą ir net nesudaromos sąlygos pasiteirauti apie priežastis, lėmusias tokias skirtingas teises pagal lytis. Užduotys orientuotos į žinias, bet ne į gilesnį suvokimą (pateikti klausimai: „*Kuo šumerų moters padėtis šeimoje ir visuomenėje skyrėsi nuo vyro?*“; „*Kokių teisių įgyja moteris ir kokių vyras, kai pasirašoma vedybų sutartis?*“).

Vertintose mokymo (-si) priemonėse įprasta, kad pirmiausia apibendrintai kalbama apie žmonių (piliečių, gyventojų, t. t.) galimybes bei veiklas, tik vėliau, lyg tarp kitko, paminint, jog moterims tokios galimybės nebuvo sudarytos (arba sudarytos tik iš dalies). Tokiu atveju sudaromas įspūdis, kad – pagal nutylėjimą – svarbiausi vaidmenys priklausė vyrams. Nėra erdvės diskusijai „Kodėl?“. Taipogi nėra atsakymų, kokios priežastys užkerta moterims kelią lygiomis teisėmis su vyrais atlikti aukšto statuso ir politinės svarbos vaidmenis. Dėl tuo metu vyravusių nuostatų apie lytis, kuriomis vadovavosi mąstytojai ir politikos kūrėjai, moterys turėjo daugiau apribojimų ir mažiau galimybių. Svarbu konstruoti tekstą bei užduotis taip, kad mokiniai šią žinią suvoktų.

Nepaisant to, kad moterų politiniai pasiekimai nėra tiek matomi ir vertinami kaip vyrų, vienam didžiausių istorinių moterų pasiekimų – XX amžiuje prasidėjusiam lygių galimybių judėjimui, dėl kurio moterims atsivėrė didesnės politinės, finansinės, socialinės galimybės, – mokymo (-si) priemonėse nėra teikiamas deramas dėmesys, kalbant apie to amžiaus pasiekimus, nes mokymo (-si) priemonių autoriai reikšmingesniais pasiekimais laiko, pavyzdžiui, technikos laimėjimus ir popmuzikos paplitimą.

SKIRTINGAS BERNIUKŲ IR MERGAIČIŲ AUKLĖJIMAS

Vertintose mokymo (-si) priemonėse per mažai dėmesio, aiškinant kontekstą, yra skiriama ir skirtingam vaikų auklėjimui bei švietimui. Ne vienoje vertintų mokymo (-si) priemonių turinio vietoje atrandamos citatos apie vaikų švietimą, nors, kaip paaiškėja vėliau, turimas mintyje „berniukų švietimas“. Pasitaiko, kad kalbama tik apie berniukų auklėjimą, neminint, kaip buvo auklėjamos mergaitės.

Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Daugiausia dėmesio Spartoje buvo skiriama kariuomenei ir karių rengimui. Tik gimusį kūdikį parodydavo seniūnų tarybai. Ši spręsdavo vaiko likimą: silpną, ligotą kūdikį pasmerkdamo myriop – numesdavo nuo kalno uolos į bedugnę. Gyvus palikdavo tik sveikus ir stiprius vaikus. Berniukai buvo griežtai auklėjami, neretai jiems tekdavo kęsti alkį, įvairius fizinius išbandymus.“

„Paaugę sūnūs dirbdavo su tėvais, stebėdavo jų darbą ir mokydavosi. Turtingesni pirkliai siekdavo, kad sūnūs pramoktų rašto ir patys, be samdomų raštininkų, susitvarkytų pajamas ir išlaidas bei užrašytų sandorius.“

Tokiomis teksto formuluotėmis gali būti sudaromas įspūdis, kad savaime aišku, jog vaikai, turintys privilegiją mokytis, yra berniukai, o mergaitės nepretenduoja lygiomis teisėmis į švietimą.

Tačiau pasitaiko tekstų, kuriuose apibūdinamas ir berniukų, ir mergaičių auklėjimas – toks skirtingų lyčių vaizdavimas yra pozityvi praktika. Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Mokyklas lankydavo tik berniukai. <...> Mergaitės būdavo mokomos namie. Nuo tėvų išteklių ir požiūrio priklausė, ar bus samdytas mokytojas, ar mergaitės bus mokomos tik namų ruošos darbų.“

„Šeimose vienodai vertino mergaites ir berniukus, tačiau auklėjo skirtingai. Berniukai turėjo įgyti profesiją, o mergaitės išmokti namų ruošos ir ūkio darbų. Profesijų, kuriomis moterys galėjo savarankiškai verstis ir pačios save išlaikyti, buvo mažai. Kai kurios tapdavo žynėmis, pribuvėjomis, šokėjomis, raudotojomis, tačiau šių profesijų moterys nebuvo taip gerbiamos kaip ištekėjusios šeimos moterys, vaikų motinos.“

Tačiau norint kuo geriau suvokti berniukų ir mergaičių padėtį bei galimus jų pasirinkimus tam tikrais laikotarpiais, derėtų, naudojantis užduotimis arba papildomais tekstais, nuodugniau įsigilinti į tai, kodėl mergaitės ir berniukai turėjo skirtingas galimybes ir kaip konkreti visuomeninė santvarka bei lyčių vaidmenų suvokimas veikė skirtingų lyčių žmonių ateities perspektyvas, profesinių pasirinkimų spektrą bei kiek tai turėjo įtakos asmenų pasiekimų reikšmingumui įvertinti.

KITI PASTEBĖJIMAI

Pastebėtina, kad vertintose mokymo (-si) priemonėse pasitaiko tekstų, kuriuose minimos moterys, bet nenurodomi jų vardai. Jei tekstuose rašoma apie moterį – istorinę figūrą, bet neminimas jos vardas, moterys yra nuasmeninamos, pristatomos kaip nesvarbios, bei nuvertinamas jų vaidmuo istorijoje, pavyzdžiui, redukuojant jį iki konkretaus įžymaus istorinio asmens žmonos arba giminaitės vaidmens.

Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių.

Mokymo (-si) priemonėje daug dėmesio skiriama detaliam Aleksandro Didžiojo gyvenimo aprašymui ir nėra nurodomi jo žmonių vardai: „Pats Aleksandras Didysis buvo vedęs tris kartus, viena iš jo žmonių – persų valdovo dukra.“

Kartais istoriškai svarbios moters vardas paminimas, tačiau jos vaidmens ir asmenybės svarba apibrėžiama per jos santykį su vyru. Pavyzdys iš vertintos mokymo (-si) priemonės:

„Achetatono miesto griuvėsiuose buvo rastas faraono Echnatono žmonos Nefertitės, kuri padėjo valdyti Egiptą, biustas. Jis iškaltas iš klinties, padengtas storu gipso sluoksniu ir nudažytas. Valdovo žmonos akys padarytos iš kalnų kristolo (išlikusi tik viena akis).“

Pačiame tekste Nefertitė apibūdinama ir kaip žmona, ir kaip valdovė („padėjo valdyti Egiptą“), tačiau sakinių formuluotė (pirmiau minimas žmonos vaidmuo, o ne valdovės; vėliau apibūdinama kaip „valdovo žmona“, o ne valdovė) kelia įspūdį, kad ji reikšminga tik kaip Echnatono žmona, nepaisant to, kad, galima manyti, jos, kaip valdovės, visuotinis žinomumas populiarioje kultūroje yra didesnis nei jos vyro. Turint mintyje, kad moterų, buvusių politinės galios pozicijoje, istoriškai nėra daug, vertėtų daugiau dėmesio skirti politinei veiklai tų moterų, kurios tą galią turėjo.

Kai kurios leidiniuose pateiktos iliustracijos yra stereotipinės. Pavyzdžiui, prie tekstų pridėti „Kalba mokslininkas“ komentarai yra iliustruojami stereotipinio mokslininko paveikslu – pražilęs vyras su barzda ir akiniais, nors, kaip žinia, mokslininkai, gali būti įvairaus amžiaus, lyties ir išvaizdos. Norint reprezentuoti įvairovę, būtų gerai parinkti įvairių „mokslininko“ portretų. Nepaisant šių iliustracijų, galima pastebėti pozityvią tendenciją mokymo (-si) priemonėse cituoti ir moterų mokslininkų darbus.

Prie stereotipinių iliustracijų galima priskirti ir iliustraciją iš vienos mokymo (-si) priemonės. Joje vaizduojamas būrys pirmykščių žmonių ir visi jie yra su vyriškos lyties požymiais. Niekas neabejoja, kad ir moterys gyveno kaip pirmykščiai žmonės, todėl būtų logiška jas reprezentuoti ir vaizdinėje medžiagoje.

Retai, bet vis dėlto galima aptikti ir stereotipinių formuluočių apie tai, kas yra „vyriška“ arba „moteriška“.

Pavyzdžiai iš vertintų mokymo (-si) priemonių:

„Moterys vilkėdavo margesnius drabužius iš įvairesnių medžiagų: nuo paprastos vilnos iki ploniausio šilko. Padorios romėnės drabužiai dengdavo ir pėdas, ir rankas iki pat riešų. Ir, žinoma, visos mėgdavo puoštis – kiekviena pagal išgales.“

„Tačiau iš indoeuropiečių paliktų piešinių, tuo metu sukurtų epų ir kitų detalių galime numanyti, kad indoeuropiečiai įtvirtino vyriškos jėgos, vyriško gyvenimo būdo kultą.“

Tokios formuluotės stiprina nuostatas, kad egzistuoja tam tikri moterų ir vyrų polinkiai arba gyvenimo būdas, priklausantis nuo lyties. Užuoat skirsčius pomėgius arba polinkius pagal lytį, norint išvengti stereotipinių nuostatų, vertėtų vengti tokių apibendrinimų kaip „vyriškas (moteriškas) gyvenimo būdas“ arba „visos moterys (visi vyrai) mėgo...“

Istorijos mokymo (-si) priemonėse taip pat derėtų vengti įrankių ir darbų apibūdinimo kaip „vyriškų“ ir „moteriškų“, nes neaišku, kodėl svarbu akcentuoti darbų skirstymą pagal lytį, o ne pagal jų (arba įrankių naudojimo) tikslą ar pobūdį.

Pavyzdys iš vertintos mokymo (-si) priemonės: pateiktas tekstas ir vaizdinė medžiaga, siūloma užduotis:

„Nustatyk vyrų ir moterų naudotus įrankius. Lentelėje įrašyk V ir M.“

Tokia užduotis koduoja žinią, kad pirmąkart visuomenėse egzistavo aiškiai apibrėžti lyčių vaidmenys. Tačiau žinant, jog to meto žmonių gyvenimo būdo įrodymai nėra tiek gausūs ir detalūs, kad būtų galima dary-

ti kategoriškus apibendrinimus, kartu siekiant vengti stereotipo, kas „priklauso“ vyrams arba moterims, užduotį vertėtų formuluoti, pavyzdžiui, per tai, kokio pobūdžio darbams įrankiai buvo naudojami – lauko, namų, o gal medžioklės metu. Skaitant informaciją apie mūsų tolimų protėvių „savaiame suprantamą“ pasidalinimą vaidmenimis pagal lytis, natūraliai kyla klausimai – ar lyčių segregacija yra natūrali? Ir ar užtenka iš to laikmečio išlikusių patikimų įrodymų teigti ją kaip istorinį faktą?

Visose vertintose istorijos mokymo (-si) priemonėse taip pat trūksta LGBT+ bendruomenės asmenų reprezentacijos tiek kalbant apie jų pasiekimus, tiek apie pilietines teises ir jų raidą.

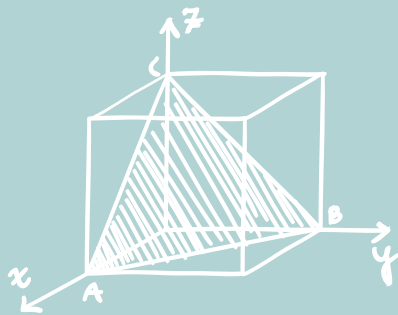
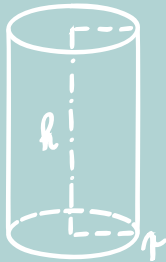
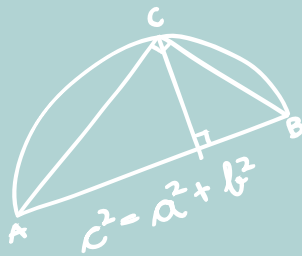
REKOMENDACIJOS

- ✓ Vardijant istorines asmenybes, kurios yra reikšmingos politikai, menui, švietimui arba kultūrai, svarbu nurodyti ir moterų, turėjusių pasiekimų konkrečiose srityse, vardus.
- ✓ Aiškinant apie pilietines teises ir piliečių galimybes, apie apribotas moterų teises derėtų kalbėti kaip apie moterų priespaudos formą. Tai galima daryti pasitelkus tekstus, kuriuose būtų atspindimos priežastys, kodėl moterų teisės istoriškai nebuvo lygiavertės vyrų teisėms, bei užduotis, kurias vykdant būtų diskutuojama apie istorinių šaltinių tekstus, kai juose aiškiai parodoma, jog moterys nebuvo laikomos lygiomis su vyrais.
- ✓ Prieš pradėdant dėstyti tam tikro istorinio laikotarpio temą, vertėtų trumpai pristatyti kontekstą, kodėl mergaitėms ir moterims nebuvo sudaromos sąlygos kaip lygiaverčiams partneriams kartu su vyrais dalyvauti visuomeniniame gyvenime arba kodėl vyrų ir moterų padėtis skyrėsi (pavyzdžiui, paminėti, jog dėl konkrečių laikmečių

vyravusių nuostatų apie lytis, kuriomis vadovavosi mąstytojai, politikos kūrėjai, moterims buvo nustatoma daugiau apribojimų, jos turėdavo ir mažiau galimybių nei vyrai).

- ✓ Derėtų vengti stereotipinių iliustracijų, kuriose istorikas vaizduojamas per daug tradiciškai – tik kaip vyras. Iliustruojant istoriko profesiją, svarbu parinkti iliustracijų arba nuotraukų, kuriuose būtų pavaizduotos ir moterys.
- ✓ Svarbu atspindėti LGBT+ bendruomenės narių pasiekimus, socialinės padėties, pilietinių teisių dinamiką.
- ✓ Aptariant XX amžiaus istoriją, vertėtų deramą dėmesį skirti moterų lygių teisių judėjimams ir jų laimėjimams, nes po šimtmečius trukusios priespaudos išsikovotos moterų pilietinės teisės yra svarbus pasiekimas, suteikęs (suteikiantis) pusei žmonijos didesnes galimybes prisidėti prie visuotinės istorijos raidos.
- ✓ Tekste minint moteris – istorines asmenybes, reikėtų nurodyti jų vardus ir vengti jas apibrėžti tik per santykį su jų vyrais, jei moteris yra ir žinoma, ir visuomenės veikėja.
- ✓ Derėtų vengti veiklų, įrankių arba elgesio apibendrinimų (pavyzdžiui, vengti apibūdinimų „vyriskas gyvenimo būdas“ arba „visos moterys mėgo...“).
- ✓ Sudaryti mokiniams sąlygas padiskutuoti (perklausti) apie moterų reikšmę istorijoje, kurioje dominavo vyrai.

MATEMATIKA

VERTINAMŲ VADOVĖLIŲ SĄRAŠAS:

MATEMATIKA TAU. 6 klasei, 1 dalis. Kornelija Intienė, Jolanta Gertrūda Knyvienė, Vida Meškauskaitė, Žydrūnė Stundžienė, Valdas Vanagas. TEV, Vilnius, 2014

MATEMATIKA TAU. 6 klasei, 2 dalis. Kornelija Intienė, Jolanta Gertrūda Knyvienė, Vida Meškauskaitė, Žydrūnė Stundžienė, Valdas Vanagas. TEV, Vilnius, 2014

SEPTINTOKO MATEMATIKA. Pratybų sąsiuvinis. Virginija Zybartienė, UPC, 2014

APRAŠYMAS

Matematikos mokymo (-si) priemonių turinį labai sudėtinga vertinti lyčių lygybės aspektu, nes pateikiamose užduotyse beveik nėra žmonių sąveikos. Užduotyse, kuriose minimi žmonės, veikėjų lytis pasiskirsčiusios maždaug proporcingai.

Vertintuose vadovėliuose neteko susidurti su užduotyse minimais LGBT+ veikėjais.

Dėl socialinės sąveikos trūkumo nėra įmanoma įvertinti ir to, reikšmingus ar nereikšmingus vaidmenis atlieka vienos arba kitos lyties asmenys.

Ryškiausias pastebėtas niuansas – egzistuoja pernelyg daug skirstymų pagal lytį, kai pateikiamos procentų apskaičiavimo užduotys. Be abejo, pateikti užduotis suskirstyti klasės moksleivius pagal lytį santykinai yra paprasčiausia, tačiau būtų svarbu rasti tam atsvarą, siekiant, kad vaikams nebūtų formuojamas įspūdis, jog lytis yra pagrindinis juos skiriantis bruožas. Tokias užduotis kaip „*Nubraižykite jūsų klasės mokinių pasiskirstymo pagal lytį diagramą*“ vertėtų pajvairinti, įtraukiant ir kitus aspektus.

Kai kuriais atvejais, pateikiant pavyzdžius, remiamasi gana stereotipinėmis prielaidomis apie mergaičių ir berniukų pomėgius bei interesų sritis, pavyzdžiui:

„Justinas apklausė mokyklos šeštokus berniukus, kuri sporto šaka – futbolas ar krepšinis – jiems labiau patinka.“

„Diagramose pavaizduoti duomenys apie šeštos klasės mokinius (diagramose B reiškia berniukus, M – mergaites, S – sportuojančius berniukus, N – nesportuojančius, D – dainuojančias mergaites, N – nedainuojančias).“

„Gėlininkė turi tulpes ir narcizus <...>, ūkininkas atvežė į turgų pomidorus, <...> Jonas visą savaitę žvejojo, <...> tėtis nudažė ... tvoros <...>, mama nusprendė padaryti meduolių pyragą su bananais, <...> tėtis sumanė nusipirkti automobilį.“

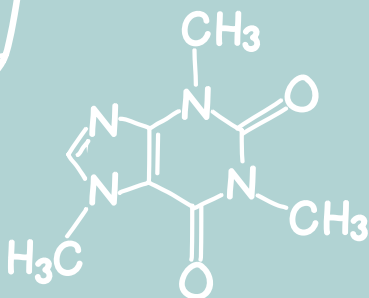
Kai kuriose iliustracijose gana stereotipiškai pavaizduoti ir įvairių profesijų atstovai: balerina, besifechtuojantis vyras, gimnastika užsiimančios moterys, o sunkiaja atletika – vyrai.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Svarbu išlaikyti ir stiprinti tolygų pasiskirstymą pagal lytis pateikiamuose pavyzdžiuose, iliustracijose, suteikiant skirtingų lyčių personažams skirtingus vaidmenis, gebėjimus.
- ✓ Matematikos mokymo (-si) priemonės ir pamokos taip pat galėtų būti tarpdisciplininio mokymo arba socialinių diskusijų dalis. Vienas galimų pavyzdžių – mokymo (-si) priemonėje („Matematika kiekvienam. 6 klasei, pirmoji knyga. Cornelsen Verlag, Berlin. Šviesa, 2016) pateikta užduotis: *„6b klasės seniūnė Agnė reikalavo, kad mergaičių skaičius darbo grupėje būtų proporcingas bendram mergaičių skaičiui, nes iš 1200 mokinių šiaip ar taip yra 450 mergaičių ir reikia atsižvelgti į jų nuomonę. Ar palaikote Agnės reikalavimą? Kaip galima palaikyti Agnės mintį dėl dalyvavimo darbo grupėje?“*
- ✓ Kaip ir visų kitų disciplinų mokymo (-si) priemonių kūrėjams bei mokytojams, taip ir matematikos mokytojams rekomenduojame atkreipti dėmesį į jų pačių nuostatas apie lytis, jų raiškos būdus, visuomenėje dominuojančius lyčių stereotipus bei stiprinti vidinę nuostatą siekti lyčių lygybės, nediskriminavimo bei didesnio lyčių vaidmenų lankstumo.

BIOLOGIJA

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

Biologija. 7 klasei. Pirma knyga. Kęstutis Grinkevičius, Jūratė Mikulevičiūtė, Margarita Purlienė, Laima Firstova. Šviesa, Vilnius, 2011

Biologija. 7 klasei. Antra knyga. Kęstutis Grinkevičius, Jūratė Mikulevičiūtė, Margarita Purlienė, Laima Firstova. Šviesa, Vilnius, 2011

Biologija 7 klasei. II pratybų sąsiuvinis. Jūratė Mikulevičiūtė, Margarita Purlienė, Laima Firstova. Šviesa, Vilnius, 2011

APRAŠYMAS

VEIKĖJŲ SKAIČIUS PAGAL LYTIS

Biologijos mokymo (-si) priemonėse stengiamasi išlaikyti tolygų lyčių pasiskirstymą tekstuose, iliustracijose, pavyzdžiuose. Keliose skaitinių vietose naudojamos dvigubos galūnės – mokytoja, mokinė. Taip pat egzistuoja veikėjų, kurių lytis nenurodoma – žmonės, moksleiviai, gyventojai. Tekstuose, užduotyse dažniausiai vartojama apibendrinanti vyriškosios giminės žodžio galūnė, apibūdinant veikėjus – mokytojai, tyrinėtojai, banko įkūrėjai, gydytojai, chemikai, biologai, mokslininkai, gydytojai, geologai, vairuotojai ir pan. bei nenurodoma, kokios konkrečiai lyties veikėjas yra minimas.

VEIKĖJŲ SOCIALINIAI VAIDMENYS, VAIDMENŲ REIKŠMINGUMAS PAGAL LYTIS

Galima pastebėti, kad daug pasiekusiais žmonėmis neproporcingai dažniau įvardijami vyriškos lyties veikėjai. Tokiu atveju skaitytojams gali for-

muotis iškreiptas vaizdas išskirtinai apie vyrų laimėjimus ir žygdarbius. Įdomybių skyreliuose taip pat dažniau pristatomi vyrai ir jų pasiekimai. Nepaisant to, kad vyrų, įvairiose srityse pelnančių reikšmingus apdovanojimus, galimai yra daugiau, tačiau, mokymo (-si) priemonėse tinkamai nereprezentuojant reikšmingų dalykų pasiekusių moterų, mokiniais gali kilti tapatinimosi su mokymo (-si) priemonių veikėjais sunkumų, nesijaučiant šios lyties atstovais, stokojant tam tikrų jiems būdingų asmeninių savybių bei atsisakant savo pomėgių, tikslų realizavimo mokslinėje srityje. Mokymo (-si) priemonės, kuriose akivaizdžiai dominuoja sėkmingi vyriškos lyties personažai, gali formuoti išankstinius mokinių įsitikinimus, kad tik vyrai iš prigimties apdovanoti didesniais talentais.

Labai prasmingas, reprezentatyvus ir lyčių balansą atspindintis yra vadovėlių skyrelis „Mažais žingsneliais didelių atradimų link“. Kiekviename tokiaame skyrelyje pristatoma biologija besidominčių moksleivių istorija – jų susidomėjimo biologija priežastys, pasiekimai. Du skyriai iš keturių skirti merginoms biologėms. Šiame skyrelyje pagal situaciją vartojamos vyriškosios ir moteriškosios galūnės (pavyzdžiui, vaiką įkvėpusi mokytoja), aprašoma skirtingų lyčių veikėjų įtaka moksleivių pasirinkimams (pavyzdžiui, tėčio, mokytojos įtaka mokinei).

Biologijos mokymo (-si) priemonėse gausu įvairialypių vaizdinių priemonių. Iliustracijose vaizduojami įvairių lyčių veikėjai, atliekantys eksperimentus. Taip moksleiviai turi galimybę tapatinis su šiais veikėjais, neatsižvelgiant į lytį. Pastebima ir daugiau nestereotipinių detalių, pavyzdžiui, nuotraukoje pavaizduotas vaikiną prie gėlių; paveikslėlyje – moters su eksperimentui atlikti reikalingomis priemonėmis, griaučiais, mikroskopu. Moters sportuoja, rūpinasi augintiniais, ruošia maistą, vyrai atlieka eksperimentus – vaizduojami su knyga, kompiuteriu, mikroskopu, kaukolėmis, paukščiais, gaubliu. Tokie iliustratyvūs ir skirtingi pavyzdžiai praplečia stereotipinio mąstymo galimybes, sudaro prielaidas matyti platų socialinių vaidmenų ir veiklų spektrą (nepriklausomai nuo lyties), suteikia

daugiau galimybių skaitytojams formuoti nuostatas, kad galima laisvai ir savarankiškai pagal savo pomėgius pasirinkti veiklas, realizuoti save.

Tekstuose galima aptikti vietų, kuriose akcentuojamos vyriškos lyties veikėjams priskiriamos savybės – agresija, kovingumas, galia, įtaka, bei situacijų, kai akcentuojamas vienos lyties veikėjų pranašumas prieš kitą lytį. Pavyzdžiui, rašoma apie kunigaikščių medžioklės plotus, tvarkingas, rūpestingas ir išvaizda besirūpinančias mergaites, pamoką pristatantį berniuką ir į jį žiūrinčias mergaites. Abiejų vadovėlių dalių kiekvieno skyriaus pabaigoje yra žinių įsivertinimui skirti puslapiai, kuriuose pateiktos dvi nuotraukos – besišypsantis vaikinasis ir susirūpinusi mergina. Taip vyriškai lyčiai priskiriama su mokymusi susijusi sėkmė, teigiamos emocijos, o moteriškai – nepasisekimas, neigiamos emocijos. Kadangi, pagal lyties standartus, vyrus įprasta sieti su galia, galios ir lyderystės įgūdžių reikalaujančiomis profesijomis, o merginas – su buitines sritimi, išvaizdos puoselėjimu, per dažnas veikėjų vaizdavimas tokiuose lyčių vaidmenų kontekstuose stereotipą tik patvirtina, ir mokiniams gali susidaryti įspūdis, kad veiklos sričių pasirinkimai dėl lyties yra riboti.

Vadovėlyje egzistuoja frazių, kurios „apeina“ stereotipus – pavyzdžiui, „žmonės medžioja, kerta...“ Tokiu atveju nėra iš anksto žinoma veiklas atliekančių žmonių lytis – vaizduotei leidžiama atsiskleisti, formuoti platesnį požiūrį į žmones, jų pomėgius, profesijas, mažinant lyčių atskirtį.

VEIKĖJŲ IŠVAIZDA IR APRANGA

Vertintuose vadovėliuose pozityvu yra tai, kad veikėjų apranga gana neutrali ir (arba) įvairi, pavyzdžiui, mergaitė mokslininkė vilki džemperį ir džinsus, berniukas mokslininkas darbuojasi vilkėdamas džemperį, mūvėdamas džinsus ir būdamas su kepure, vyrai biologai – džemperis, kostiumas, baltas chalatas, biologijos mokytojos – ryškus megztinis, vaikas vilki rausvais marškinėliais. Veikėjų apranga daugiausia simbolizuoja žmonių individualumą, laisvumą, galimybę savarankiškai rinktis tai, kas jiems priimtina bei patinka, todėl vaizduojama aprangos ir išvaizdos įvairovė gali skatinti mokinių saviraiškos laisvę.

VEIKĖJŲ TARPUSAVIO SĄVEIKA

Leidiniuose pateikiama daug situacijų, atspindinčių žmonių bendrą veiklą, bendradarbiavimą. Pavyzdžiui, nuotraukose vaizduojami du vaikai – berniukas ir mergaitė – užsiimantys bendra veikla – kartu stovi prie projekto stendo, bičių avilių, berniukas su mergaite juokdamiesi apžiūri gyvūno skeletą, merginos ir vaikinai kartu tariasi, diskutuoja prie bendro stalo, merginos klausosi vaikino atliekamo pristatymo. Kaip pastebėta, vienais atvejais santykis lygiavertis, kitais atvejais veikėjų pozicijos šiek tiek skiriasi (grupelė vaikų pristato stendą – 2 mergaitės, 3 berniukai, vienas berniukas rodo lazdele į stendą, vienas berniukas pristato savo atliktą darbą, keturios nuotraukos viename puslapyje vaizduoja poromis dirbančius berniukus), bet akivaizdžių skirtumų pagal mergaitėms ir berniukams priskiriamus vaidmenis nėra.

VADOVĖLIO AUTORIŲ LYTIS, VADOVĖLIO TEKSTŲ, VIZUALINIŲ PRIEMONIŲ AUTORIAI

Leidinių autoriai – vyrai ir moterys. Tokiu atveju parodomas lygiavertis skirtingų lyčių veikėjų indėlis ir vertė biologijos mokymo (-si) priemonių kūrimo procese. Nors mokymo (-si) priemonių autoriai, atrodo, ir nesuteikia svarbios informacijos skaitančiajam, tačiau nesąmoningai formuoja nuostatą apie tai, kas yra tam tikros srities (šiuo atveju – biologijos) ekspertai. Matyti mokymo (-si) priemonių autorių lyčių įvairovę reiškia siųsti žinią mokiniui, kad tam tikros srities kompetencija nepriklauso nuo asmens lyties.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Biologijos mokymo (-si) priemonėse verta siekti tolygiaus veikėjų pasiskirstymo pagal lytį tekstuose, iliustracijose, konkrečiuose pavyzdžiuose. Tą galima daryti vartojant dvigubas galūnes, baigtinius abiejų lyčių atstovus apibūdinančius žodžius ir (arba) išlaikant nuoseklų vyriškų galūnių vartojimą, o socialinių vaidmenų daugialypiškumą perteikiant leidinių vaizdinėse priemonėse.
- ✓ Mokymo (-si) priemonių tekstuose reikia pristatyti veikėjų socialinių vaidmenų daugialypiškumą – suteikti kuo įvairresnius socialinius vaidmenis, asmenines savybes, pomėgius, veiklas.
- ✓ Mokymo (-si) priemonėse svarbu daugiau dėmesio skirti bendradarbiaujančio santykio kūrimui, t. y., pateikti daugiau bendravimo, bendrų veiklų, projektų pavyzdžių. Būtina pateikti įvairių pavyzdžių, kuriuose lyderiautų skirtingų lyčių veikėjai. Svarbu sudaryti sąlygas klasėje aptarti

su lyčių vaidmenimis susijusius klausimus, kartu su moksleiviais ieškoti atsakymų, problemų sprendimo galimybių. Mokymo (-si) priemonėse pateiktos užduotys šia tema galėtų palengvinti ir mokytojo galimybes inicijuoti tokias diskusijas ir (arba) jose dalyvauti.

- ✓ Rekomenduojame, kad mokymo (-si) priemonių rengėjai bei pedagogai skatintų moksleivių kritinį mąstymą – keltų klausimus, diskutuotų kontraversiškais, išankstines nuostatas, įsitikinimus bei stereotipinį mąstymą „išjudinančiais“ klausimais. Taip pat derėtų kartu skatinti kiekvieno vaiko individualumą bei saviraišką, atsižvelgiant į jo asmenines savybes, pomėgius, interesų sritis.
- ✓ Pedagogams svarbu analizuoti ir keisti savo asmenines nuostatas, vertybes bei įsitikinimus apie lyties raišką bei stereotipus, tai suvokti, suprasti, mokyklos aplinkoje skleisti lygias lyčių teises bei galimybes skatinantį požiūrį į žmones.

GAMTOS MOKSLAI

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

Gamtos mokslų vadovėlis „Eureka“. 6 klasė. I dalis. Edvardas Baleišis, Rimvyda Dagienė, Kęstutis Grinkevičius, Alvida Lozdienė, Stasė Ustilaitė. Briedis, Vilnius, 2016

Gamtos mokslų vadovėlis „Eureka“. 6 klasė. II dalis. Edvardas Baleišis, Rimvyda Dagienė, Kęstutis Grinkevičius, Alvida Lozdienė, Stasė Ustilaitė. Briedis, Vilnius, 2016

Gamtos mokslų užduočių sąsiuvinis „Eureka“. 6 klasė. I dalis. Briedis, Vilnius, 2017

Gamtos mokslų užduočių sąsiuvinis „Eureka“. 6 klasė. II dalis. Briedis, Vilnius, 2017

APRAŠYMAS

VEIKĖJŲ SKAIČIUS PAGAL LYTIS

Gamtos mokslų mokymo (-si) priemonėse matomas siekis išlaikyti tolygų veikėjų pasiskirstymą pagal lytį. Egzistuoja dalis veikėjų, kurių lytis nenurodoma – mokiniai, žmonės, protėviai, gyventojai, specialistai, taip pat labai mažas procentas veikėjų, kuriems netaikomi lyties kriterijai – pavyzdžiui, fantastiniai personažai.

Pozityvu, kad mokymo (-si) priemonėse vartojamos dvigubos galūnės, pavyzdžiui, „mokytojas ar mokytoja atsakys į tavo klausimus“, „draugų ar draugių nuomonė itin svarbi“.

Įvairių lyčių veikėjų taip pat yra gausu leidinių tekstuose ir ypač iliustracijose.

Nemažą dalį užima vyriškos lyties veikėjai, arba, tiksliau, mokymo (-si) priemonėse yra daug žodžių su vyriškosios giminės galūnėmis. Mokymo (-si) priemonės pabaigoje pateikiama lentelė su užrašu „Mokinio vardas ir pavardė“, neatkreipiant dėmesio į mokines. Gali būti, kad šiais žodžiais įvardijami nebūtinai vyriškos lyties veikėjai, tačiau skaitytojams gali susidaryti toks pirmasis įspūdis. Būtų tikslinga tekste pridėti antrąją, moteriškąją, galūnę. Vyriškosios giminės galūnės vartojimas, apibūdinant apibendrintai bet kurios lyties veikėją arba veikėjus, yra gramatiškai taisyklingas, tačiau verta atkreipti dėmesį, kad pernelyg gausus vyriškas galūnes turinčių veikėjų minėjimas tekstuose nesąmoningai kelia asociacijas su vyriškos lyties personažų gausa ir svarba. Tyrimais nustatyta, kad, vartojant apibendrinančius įvardžius arba galūnes, kurios turi nuorodą į lytį (pavyzdžiui, pilotai), pirmiausia su juo siejame konkretų įvardį arba nurodytos giminės daiktavardį.

VEIKĖJŲ SOCIALINIAI VAIDMENYS, VAIDMENŲ REIKŠMINGUMAS PAGAL LYTIS

Mokymo (-si) priemonėse dominuoja vyriškos lyties veikėjų pasiekimai, žygdarbiai bei pergalės. Pavyzdžiui, aprašomi anglų mokslininkas Izaokas Niutonas, ląstelių tyrinėtojas Robertas Hukas, graikų mąstytojas Aristotelis, lenkų astronomas Mikalojus Kopernikas, italų mokslininkas Galilėjus Galilėjus, rusų kosmonautas Jurijus Gagarinas. Užduotyse taip pat pateikiami klausimai apie vyrų pasiekimus – pavyzdžiui, „*Kas pirmasis mikroskopu pastebėjo ląsteles?*“, pateikti atsakymų variantai – vien vyriškos lyties atstovai. Tokie momentai gali paskatinti moksleivius susidaryti vaizdą apie vyriškos lyties veikėjų pranašumą, sumanumą, profesines aukštumas bei prigimtinius gebėjimus mokslo srityse. Kaip atsvara tokiam teiginiui galėtų būti pateikta daugiau moterų mokslinių pasiekimų (pavyzdžiui, Ada Lovelace – pirmoji programuotoja, sukūrusi algoritmą pirmajam kompiuteriui, Marie Curie – pirmoji moteris

mokslininkė, laimėjusi Nobelio premiją skirtingose (fizikos ir chemijos) kategorijose). Daugiau informacijos apie moterų mokslinius pasiekimus galima rasti, pavyzdžiui, Francesca Cavallo ir Elena Favilli knygoje „Vakaro istorijos mergaitėms maištininkėms“. Kai mokymo (-si) priemonėse vyrai yra vienpusiškai vaizduojami kaip išskirtinai gabūs ir daug pasiekiantys, mergaitėms nesudaromos lygiavertės galimybės tapatin-tis su mokslo autoritetais, jos neturi į ką lygiuotis. Taip pat gali būti for-muojama ydinga nuostata, kad mokslas yra vien tik vyrų sritis.

Pozityvu yra tai, kad leidinių iliustracijose įvairiapusiškai atskleidžia-mas veikėjų socialinių vaidmenų daugialypumas, pavyzdžiui, skirtingų dalių leidinių viršeliuose vaizduojami abiejų lyčių atstovai – mergina su magnetu (1 pav.) bei vaikinai su magnetu (2 pav.).

1 pav.

2 pav.

Mokymo (-si) priemonėse aprašomi veikėjai užsiima labai įvairia veikla. Moteriškos lyties veikėjai atlieka eksperimentus, užsiima įvairiomis sportinėmis (važiuoja dviračiu, rieda su paspirtuku, riedučiais), muzikinėmis (dainuoja) veiklomis, dirba medicinos srityje, kompiuteriu, vyriškos lyties veikėjai užsiima miškų priežiūra, atlieka statybos darbus, matuoja

greitį, užsiima sportinėmis (rieda su paspirtuku), muzikinėmis (groja, dainuoja) veiklomis, dirba medicinos srityje. Moksleiviams tai siunčia pozityvią žinią apie tai, kad kiekvienas žmogus, nepriklausomai nuo lyties, turi platų pasirinkimų užsiimti jiems patinkančia veikla spektrą.

Skaitant ir analizuojant ankstesnius laikus, senovę atspindinčius tekstus, peržiūrint iliustracijas, galima aptikti pavyzdžių apie skirtingus lyčių vaidmenis, pavyzdžiui, „*vyrų medžiotojų, žvejų, moterų ir vaikų rinko miško gėrybes*“. Tačiau šie pavyzdžiai yra vienetiniai, atspindintys to meto žmonių kultūrą, tradicijas bei mąstymą. Tai svarbi informacija šiuolaikiniams moksleiviams. Tačiau pedagogas turėtų būti pasirengęs tokių situacijų analizei ir aptarimui, keliant klausimus, analizuojant situacijų teigiamus ir neigiamus aspektus bei ieškant panašių situacijų sprendimų dabartyje.

Veikėjų socialiniai vaidmenys skaitytojams gali sukurti įspūdį apie konkrečios profesijos žmogaus asmenines savybes. Būtų gerai, kad šios savybės būtų neutralios, universalios, tinkančios visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų lyties. Taip pat galima rasti iliustracijų, kuriose neįžiūrimi veikėjų veidai. Pavyzdžiui, nuotraukoje užfiksuoti du kosmonautai su specialia apranga. Tokie vaizdiniai pavyzdžiai be specialaus teksto yra gana neutralūs socialinių vaidmenų aspektu.

Mokymo (-si) priemonėje pateikta užduotis – „*Kokio didumo jėgą turi kelti vaikiną, kurio kūno masė yra 40 kg, raumenys, kad jis prisitrauktų prie skersinio?*“ – pati savaime gal ir nesudaro pakankamų prielaidų formuoti stereotipiniam mąstymui. Tačiau, pateikus daugiau panašaus pobūdžio pavyzdžių, gali kilti grėsmė, kad bus stiprinama maskulinizmo nuostata, jog „tikri“ vyrai pasižymi fizine ištvėrme, stiprumu, sportiškumu, o moterims būdingi didesnis jautrumas, empatija. Toks požiūris kiekvienos lyties biologinius skirtumus sieja su skirtingais gebėjimais, padedančiais įtvirtinti, jų požiūriu, kiekvienai lyčiai būdingus socialinius vaidmenis.

Antraštėse taip pat pastebima stereotipinio mąstymo apraiškų, susijusių su lyčių vaidmenimis, pomėgiais, asmeninėmis savybėmis. Pavyzdžiui, poskyrio pavadinimas „Vyriška ar moteriška?“ priešina lytis, pateikdamas jas kaip skirtingus polius. Taip formuojamos išankstinės nuostatos apie elgsenų, veiklų, darbų, profesijų pasiskirstymą pagal lytį ir įtvirtinamas mitas apie lyčių esminį skirtingumą, o ne panašumą. Pavyzdžiui, mokymo (-si) priemonėje pateiktos užduotys, kuriose prašoma surašyti tiek vyriškas, tiek moteriškas profesijas arba nurodyti, kuriose profesijose labiau įgudę vyrai, o kuriose – moterys (3 pav.). Klausimas „Kuo skiriasi vyriška ir moteriška lytis?“ pats savaime nėra tinkamas, jei nėra su mokiniais diskutuojama, kas yra lytis, lytiškumas. Akcentuojant skirtumus, skaitytojams įtvirtinami stereotipiniai įsitikinimai apie aiškiai apibrėžtą, prigimtinių lyčių skirtingumą bei formuojama nuostata, kad prigimtiniai dalykai yra vargiai keičiami arba jų apskritai negalima pakeisti.

2 Išvardyk kelias profesijas, kuriose geriau įgudę vyrai, ir kelias, kuriose geriau įgudusios moterys.

Vyrai:

Moterys:

3 pav.

Vis dėlto mokymo (-si) priemonėse gausu pavyzdžių, padedančių jauniems žmonėms formuoti įvairiapusį, tolerantišką požiūrį į pasaulį. Iliustracijose vaizduojamas maistą gaminantis vaikinai, futbolą žaidžiančios merginos, moterys – karo pilotės, mergaitė, pumpuojanti orą į futbolo kamuolį. Tokie pavyzdžiai rodo profesinių galimybių, pomėgių pasirinkimo laisvę, lankstumą, atsižvelgiant į kiekvieno žmogaus individualius interesus ir polinkius, o ne į lytį.

Mokymo (-si) priemonėse yra epizodų, sudarančių prielaidas formuoti stereotipiniam mąstymui. Pavyzdžiui, mokymo (-si) priemonės turinyje yra skyriai – „Mergaitės tampa moterimis“, „Berniukai

tampa vyrais“. Tokiu būdu moksleiviams siunčiama žinia, kad kiekviena mergaitė turi tapti moterimi, o kiekvienas berniukas – vyru. Tokia kategoriška nuostata, jog visi berniukai tampa vyrais, o mergaitės – moterimis, neatspindi visų galimų tapatybių įvairovės, pavyzdžiui, translytiškumo spektro.

Lediniuose yra ir daugiau tekstų, kurie netiesiogiai patvirtina visuotinai paplitusius stereotipus apie lytis. Pavyzdžiui: „*nuo 10–14 metų merginos kūnas smarkiai keičiasi. Ji ruošiasi išnešioti, gimdyti ir maitinti kūdikį*“ arba „*riebalų sluoksnis saugos tavo būsimąjį kūdikį*“. Tokie teiginiai formuoja išankstinius lūkesčius mergaitėms, nurodant jų gyvenimo tikslus, siekiamybes. Vaikų nenorinti turėti mergina gali jaustis kitokia, keista, neatitinkanti visuotinių normų, jausti spaudimą atitikti jai primetamą gyvenimo būdą, kuris jai nėra pa-

trauklus, įdomus ar priimtinas. Mokymo (-si) priemonėse taip pat stokojama informacijos apie individualius vaikų vystymosi bei brendimo skirtumus.

Leidiniuose galima atrasti dviprasmybių, kuriose kalbama apie galimą lyčių vaidmenų įvairovę, pavyzdžiui, tekste rašoma: „*Dauguma berniukų mėgsta žaisti futbolą. Gali parodyti jėgą, greitį. Kitiems berniukams visai nepatinka futbolas. Jie mieliau renkasi dainavimą, šokius, dar kiti ruošti maistą. Dauguma mergaičių renkasi siuvimą, mezgimą, grojimą ar dainavimą, mėgsta gaminti maistą. Kai kurios mergaitės jodinėja, važinėja dviračiu, arba ... žaidžia futbolą. Ir kamuolį valdo ne blogiau už berniukus. Kaip matai, nėra vyriškų ar moteriškų žaidimų, pomėgių, taip pat ir profesijų.*“ „Žmonės yra skirtingų lyčių, bet gali užsiimti viskuo, kas jiems patinka.“ Pirmoji šio teksto dalis parodo gana vienaprasmią kategorišką profesijų, pomėgių pasiskirstymą pagal lytis. Tačiau antroji dalis paneigia skirtingų lyčių atstovų profesinę atskirtį, siūsdama žinutę apie tai, kad profesija, veikla, pomėgiai turėtų remtis tuo, kas žmogui patinka, kokie jo polinkiai, tačiau ne lytimi. Kitas pavyzdys: iliustracijose vaizduojamas vyras – darželio auklėtojas, moteris – kosminio erdvėlaivio kapitonė (4 pav.). Ši dalis tarsi paneigia stereotipinį požiūrį į profesijos pasirinkimą ir parodo, kad kiekvienas žmogus gali užsiimti jam patinkančia veikla, nepriklausomai nuo lyties, tačiau toliau prie šių iliustracijų randame parašyta, kad „*vyro ar moters darbovietė kartais gali pasirodyti neįprasta*“ (5 pav.). Teiginyje žodžio „neįprasta“ vartojimas yra gana aiški aliuzija į tai, kad vis dėlto tam tikrai lyčiai būdingi „įprasti“, „natūralūs“ vaidmenys. Tokiu atveju skatinamos skaitytojų išankstinės nuostatos apie tai, kuo vadovautis turėtų kiekvienos lyties atstovai. Siekiant sumažinti tokių nuostatų įtvirtinimą, mokymo (-si) priemonėse turėtų būti vartojami aiškūs, vienaprasmiai teiginiai, paliekant galimybę dviprasmius teiginius pasilikti žodinei diskusijai klasėje.

4 pav.

kosminio erdvėlaivio kapitonė

darželio auklėtojas

8. Vyro ar moters darbovietė kartais gali pasirodyti neįprasta. Fotografijose pateikti keli pavyzdžiai. Sugalvok ir parašyk dar keletą tokių profesijų.

Vyrai: _____

Moterys: _____

5 pav.

VEIKĖJŲ IŠVAIZDA IR APRANGA

Skaitant mokymo (-si) priemones, tam tikrais momentais pastebimas „vyrishkų“ ir „moterishkų“ savybių akcentavimas. Vienas iš pavyzdžių – „vaikystėje lyčių skirtumai sunkiai pastebimi, ypač kai mergaitės plaukai trumpi, ji dėvi kelnes.“ Tokiu atveju gali kilti dvejonė, kad paprastai merginoms nebūdingi trumpi plaukai ir kelnės. Jeigu tekstą skaitanti mergina pamato šį sakinį, jai gali rasti tapatumo su teksto veikėjais sunku-

mų, kylančių iš tam tikrų asmeninių savybių, neatitinkančių „visuotinių normų“, atmetimo.

Iliustracijose vaizduojamos tvarkingos, kultūringos bei pasipuošusios merginos, gana kategoriškai pateikti vyrus bei moteris vaizduojantys simboliai. Vyrų simbolis – karo skydas ir ietis, siejami su „vyriškumu“, o moterų – veidrodis – su „moteriškumu“. Remiantis šiais simboliais, galima kelti prielaidą, kad vyrai labiau pasižymi karingumu, agresija, kovingu, o moterims svarbu rūpintis grožiu bei fizine išvaizda. Jeigu visose mokymo (-si) priemonėse būtų pateikiamas tik toks merginų ir vaikinių įvaizdis, tai gali skatinti išankstinių nuostatų bei įsitikinimų formavimąsi.

Tačiau labai džiugu, kad gamtos mokslų mokymo (-si) priemonėse egzistuoja labai įvairių pavyzdžių, atspindinčių skirtingas veikėjų asmenines savybes, aprangos ypatumus, pavyzdžiui, sportiškai apsirengusios merginos, ilgaplaukiai vaikinai. Iliustracijoje naudojamos spalvos nėra parenkamos pagal lyčių stereotipus. Veikėjai vilki įvairių spalvų drabužius, nepriklausomai nuo lyties (pavyzdžiui, mergaitės – rožinę sportinę aprangą, berniukas – rožinius dryžuotus marškinėlius, ir pan.). Visa tai atspindi kur kas platesnes veikėjų išvaizdos ir aprangos galimybes, išskirtinai nesiejant jų su lytimi, tačiau su universaliais bendražmogiškais aspektais.

VEIKĖJŲ TARPUSAVIO SĄVEIKA

Mokymo (-si) priemonėse nemažai dėmesio skiriama bendradarbiavimo santykio, veikėjų bendrų veiklų vaizdavimui. Pavyzdžiui, berniukai ir mergaitės kartu atlieka eksperimentus (tyrinėja mišką, žvaigždes), užsiima sportine veikla (pavyzdžiui, berniukas važiuoja dviračiu, mergaitė bėga, vaikai žaidžia futbolą), bendrauja (pavyzdžiui, vaikinai ir mergina žiūri vienas į kitą ir šypsosi, kalbasi).

Nagrinęjant veikėjų tarpusavio sąveiką, dažniau akcentuojamas skirtingų lyčių veikėjų bendravimas. Užduotyse galima rasti klausimų: „*Kodėl mane domina kita lytis?*“, o tekstuose teiginių – „*Mergaitės traukia vyresni*

berniukai, juos vėliau ima traukti kita lytis". Mergaičių santykis su vyresniais berniukais gali turėti dvejopą poveikį mokinių įsitikinimams bei nuostatomis. Viena vertus, jis diskriminuoja jaunesnio amžiaus berniukus, formuojant vienpusišką mokinių požiūrį, kad mergaitėms yra „normalu“ draugauti su vyresniu už save berniuku. Kita vertus, galimi mergaičių savarankiškumo, pasitikėjimo savimi nuvertinimas bei diskriminacija, kad, norint jaustis saugiomis, aprūpintomis, joms reikalingas vyresnis partneris. Plečiant moksleivių akiratį, ugdant tolerantišką požiūrį į žmonių tarpusavio bendravimą ir skatinant LGBT+ mokinių įtrauktį, svarbu, kalbant apie santykius, aptarti įvairių lyčių veikėjų pagarbius santykius, bendradarbiavimą – ne tik skirtingų, bet ir tos pačios lyties asmenų. Taip pat svarbu akcentuoti, kad santykio kokybė turėtų nepriklausyti nuo bendraujančių žmonių lyties, nes ją lemia bendražmogiški principai – pagarba, atsakomybė, domėjimasis, rūpestis ir pan. Taipogi svarbu, kad tekstai atspindėtų įvairias mokinių patirtis, pavyzdžiui, rašant apie tai, kad „mergaites traukia berniukai“ (arba atvirkščiai), verta vengti apibendrinimo, ir galima rašyti apie tai, kad „mergaites įprastai (dažniausiai, bet nebūtinai) traukia berniukai“. Taip sudaroma erdvė homoseksualiems ir biseksualiems mokiniams būti matomiems bei priimtiems.

Leidiniuose yra vietų, atspindinčių vienpusį arba nelygiavertį santykį tarp veikėjų – ypač tarp vyrų ir moterų. Įdomybių skyrelyje rašoma, jog „*moksliniai tyrimai rodo, kad vaikinams labiau patinka saikingai, o ne ryškiai pasidažiusios merginos*“. Tokiu atveju gali susidaryti įspūdis, kad moteriškos lyties veikėjai kažką daro labiau dėl vyriškos lyties veikėjų nei dėl savęs – sustiprinamas įspūdis, kad mergina yra vertinga tiek, kiek ji yra patraukli ir kaip jos vertę patvirtina vaikinai. Išvaizda gali būti svarbus arba nesvarbus aspektas žmonėms, nepriklausomai nuo to, kokios jie lyties. Tokiu atveju siūloma skatinti mokinių kritinį mąstymą, vertinant grožio kultą – kalbėti apie išvaizdą bei asmenines savybes bendrąja prasme, nesiejant jų su konkrečia lytimi, arba to nesureikšminant ir neakcentuojant.

Mokymo (-si) priemonėse pateikta keletas pavyzdžių, kurie galėtų didinti atskirtį tarp skirtingų lyčių veikėjų. Poskyryje apie elgesio pokyčius paauglystėje rašoma, kad, berniukų nuomone, „*mergaitės nesupranta pokštų, be reikalo žliumbia*“. Pasak mergaičių, „*berniukai pagyrūnai, mėgsta erzinti, linkę naudoti jėgą*“. Moksleiviams siunčiama žinia apie prieštarinę, konfliktišką skirtingų lyčių atstovų santykį. Neretai berniukai ir mergaitės jau turi susiformavusių su lytimi susijusių stereotipų, atspindinčių vienas kito vertinimus, todėl mokymo (-si) priemonėse būtų tikslinga ieškoti alternatyvaus požiūrio vaikų tarpusavio santykio vertinimui, skatinančio bendrumą, vertingumą, įvairovę, rėmimąsi savo patirtimi.

Pateikta ir užduotis, skatinanti skirtingų lyčių veikėjų tarpusavio bendravimą ir bendradarbiavimą. Užduotyje klausama: „*Kokie pomėgiai, bendra veikla gali suartinti tavo klasės berniukus ir mergaites?*“ Ši užduotis turininga, labai naudinga diskusijai, tačiau ji jau iš anksto užsimena apie skirtingų lyčių veikėjų santykių problemas ir gali formuoti išankstines nuostatas apie jų tarpusavio nesutarimus. Siekiant sumažinti tokių išankstinių nuostatų ir įsitikinimų formavimąsi, būtų galima klausiti moksleivių apie bendraklasių suartinimą bendrąja prasme, ne išskiriant berniukų ir mergaičių.

VADOVĖLIO AUTORIŲ LYTIS, VADOVĖLIO TEKSTŲ, VIZUALINIŲ PRIEMONIŲ AUTORAI

Mokymo (-si) priemonių autoriai – du vyrai ir trys moterys, pirmasis rašomas vyras, tuomet moteris, vyras, moteris ir moteris. Pozityviai vertinamas mokymo (-si) priemonių autorių pasirinkimas autorių pavardes pateikti abėcėlės tvarka. Kitu atveju, jeigu vienos lyties autoriai būtų rašomi pirmi, skaitytojams jie galėtų paskatinti įsitikinimus, kad svarbiausią vaidmenį atlieka tik tam tikros lyties veikėjai, kurie atitinkamai gali atrodyti viršesni, daugiau žinantys, gebantys ir pan.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Rekomenduojama, rengiant mokymo (-si) priemones, pateikti tolygų veikėjų pasiskirstymą lyties aspektu, suteikiant jiems kuo įvairesnius socialinius vaidmenis, akcentuojant skirtingų lyčių veikėjų pasiekimus, laimėjimus.
- ✓ Mokymo (-si) priemonėse rekomenduojama mažinti skirtingų lyčių veikėjų atskirtį lyties aspektu. Verta kreipti daugiau dėmesio į veikėjų asmenines savybes, tarpusavio santykių skatinimą, atsižvelgiant į kiekvieną žmogų individualiai, nesusikoncentruojant į konkrečią lytį.
- ✓ Pedagogams rekomenduojama skirti daugiau laiko savianalizei: atkreipti dėmesį į savo nuostatas bei įsitikinimus, susijusius su lyčių stereotipais, raiška ir sąmoningai juos keisti. Pamokų arba kitų mokinių užsiėmimų metu savo asmeniniu pavyzdžiu bei diskusijomis, debatais, vaizdinėmis arba kitomis priemonėmis derėtų ugdyti moksleivių pakantumą bei toleranciją kiekvienam žmogui – jo teisėms, laisvėms, nepriklausomai nuo jo lyties.
- ✓ Mokymo (-si) priemonėse rekomenduojama atsisakyti užduočių ir tekstų, kuriuose akcentuojami lyčių skirtumai („*Kuo skiriasi berniukai ir mergaitės?*“, „*Kas labiau patinka berniukams, kas mergaitėms?*“), nes skirtumų paryškiniimas stiprina stereotipinį lyčių suvokimą. Rekomenduojama vietoje jų pateikti užduotis apie žmonių tarpasmeninius skirtumus nepriklausomai nuo lyties.
- ✓ Svarbu skatinti kiekvieno moksleivio individualumą, unikalumą, kreipiant dėmesį į jo pomėgius, interesus, asme-

REKOMENDACIJOS

nines savybes. Formalaus ir neformalaus ugdymo metu derėtų sudaryti sąlygas moksleiviams atskleisti savo stipriąsias puses, pomėgius bei interesus, kartu skatinti kitus moksleivius gerbti ir būti tolerantiškus savo klasės draugams bei draugams – jų požiūriui, vertybėms ir kitiems jiems svarbiems dalykams.

GEOGRAFIJA

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

Geografija. Mokomoji knyga. 7 klasė. Laima Zonienė. Lucilijus, Šiauliai, 2011

Geografijos užduočių sąsiuvinis. 6 klasė. I dalis Rytas Šalna, Vilhelmina Tuskenienė. Briedis, Vilnius, 2014

Geografijos atlasas. 6 klasė. Mindaugas Baltrušaitis, Rytas Šalna. Briedis, Vilnius

APRAŠYMAS

VEIKĖJŲ SKAIČIUS PAGAL LYTIS

Skaitant geografijos mokymo (-si) priemones, pastebėtas akivaizdus vyriškos lyties veikėjų dominavimas. Tai galima aptikti tekstuose ir iliustracijose, kur aprašomi arba vaizduojami keliautojai, mokslininkai, geografs ir kiti vyriškos lyties veikėjai. Netgi žemėlapių legendoje pažymėti kultūriniai objektai ir gatvės daugiausia dedikuoti vyriškos lyties veikėjams. Skaitant tokias mokymo (-si) priemones, moksleiviams gali susidaryti įspūdis, kad geografija yra išskirtinai vyrų interesų sritis. Pozityviai nuteikia vienos mokymo (-si) priemonės viršelis, kuriame pavaizduotos moterys. Tai šiek tiek išplečia žmonių veiklos, pomėgių pasirinkimo galimybes, neskirstant jų pagal lytį. Vis dėlto būtų geriau įtraukti į geografijos mokymo (-si) priemones daugiau moteriškos lyties veikėjų, kad skirtingų lyčių veikėjų skaičius būtų panašesnis.

Tekstuose yra veikėjų, kuriems netaikomi lyties kriterijai – moksleiviai, žmonės, gyventojai. Šie veikėjai atlieka reikšmingą vaidmenį mokymo (-si) priemonių tekstuose ir iliustracijose, nesudarant prielaidų formuoti išankstinėms su lytimi susijusioms nuostatoms arba įsitikinimams,

pavyzdžiui, „žmonės gabena naftą, medieną, gaudo žuvis ir kt.“. Remdamiesi savo ankstesne patirtimi, kuri neišvengiamai turėjo įtakos mūsų kertiniams įsitikinimams arba nuostatoms, galime spėti, kad vieną veiklą atlieka tam tikros lyties atstovai arba atstovės, tačiau šiose mokymo (-si) priemonėse tokiu būdu skatinamas platesnis požiūris į lyties raišką, taip pat ir į asmeninio pasirinkimo, laisvos saviraiškos galimybes.

Dar vienas pozityvus informacijos pateikimo būdas – žmonių siluetai. Tam tikrose iliustracijose pateikti žmonių siluetai, kur nesimato veido bruožų, nėra aprangos ypatumų, kas taip pat nesuteikia papildomų prielaidų formuoti lyčių stereotipams. Nespalvotos iliustracijos gali sumažinti su apranga susijusių skirtingų lyčių lūkesčių poveikį skaitytojams.

Tam tikrose iliustracijose vaizduojamas ne visas žmogus, o tik jo ranka. Nėra aišku, ar toks buvo mokomųjų priemonių autorių tikslas, tačiau siluetai ir rankos vaizdavimas gali sumažinti skaitytojų poreikį sieti veikėją su konkrečia lytimi.

VEIKĖJŲ SOCIALINIAI VAIDMENYS, VAIDMENŲ REIKŠMINGUMAS PAGAL LYTIS

Mokymo (-si) priemonėse pastebimas ryškesnis žodžių su vyriškosiomis galūnėmis vartojimas. Buriotojai, geografs, mokslininkai, medžiotojai, ūkininkai, alpinistai, dviratininkai, žvejai, elnių augintojai – žvelgiant iš kalbinės perspektyvos, tai yra apibendrinantys žodžiai, kurie apima abi lytis, tačiau nesąmoningai gali būti siunčiama žinia apie vienos lyties dominavimą, nes skaitytojai nesąmoningai gali sieti tokio pobūdžio galūnes tik su vyriškąja lytimi.

Vienos lyties veikėjų dominavimas pastebėtas ir mokymo (-si) priemonių tekstinėje bei vaizdinėje medžiagoje. Tekstuose ir iliustracijose dominuoja vyriškos lyties veikėjų žygdarbiai bei pasiekimai, pavyzdžiui, Aleksandras Makedonietis užkariavo žemes, Kristupo Kolumbo, Vasko Da Gamos, Frederiko Magelano, Amerigo Vespučio ir kitų vyrų

kelionės. Tokiu būdu vaikams, suvokiant, kad ryškiausi (arba netgi vieninteliai) šių profesijų veikėjai yra vyrai, formuojasi nuostatos, kad lytis turi lemiamą įtaką renkantis keliautojo arba atradėjo profesinį kelią. Greta šių profesinių pasiekimų kuriamas vienaprasmiš ir gana iškreiptas įspūdis apie skirtingų lyčių veikėjų asmenines savybes. Pavyzdžiui, Kristupas Kolumbas pristatomas kaip drąsus keliautojas, Aleksandras Makedonietis – agresyvus, kovingas, valdingas, žmogus. Tačiau pavyzdyje apie Kristupo Kolumbo kelionę minima tarsi labai nereikšminga detalė, jog šio keliautojo ekspediciją finansavo Ispanijos karalienė. Tai labai svarbus, deja, vienintelis faktas apie moters įtaką, galią pasaulyje. Mokymo (-si) priemonėse moterų vaidmuo yra labiau antrinis – apribojamas buitės sfera (pavyzdžiui, rūpinimasis šeima, vaikais – kas pastebima tokiuose tekstuose kaip „*Europoj moterys daug dėmesio skiria profesijai, todėl didelei šeimai neturi laiko*“), arba nepakankamai įvertinami

jų darbai, pavyzdžiui, Ispanijos karalienės materialinė pagalba keliautojui Kristupui Kolumbui.

Mokymo (-si) priemonėse pastebima keletas kraštutinių ir gana kategoriškų pareiškimų, kad būtent moteris „turi“ rasti laiko šeimai, arba daugiau vaikų auginančios šeimos vaizduojamos neturtingomis, vieną vaiką – pasiturinčiomis. Tokiu atveju ji gali atlikti tik vieną socialinį vaidmenį iš dviejų galimų – dirbti arba rūpintis šeima, o kiekvienas vaidmuo susijęs su kardinaliai skirtinga materialine padėtimi. Tokias priemones skaitantys moksleiviai gauna žinutę, kad turi rinktis moterį, kuri daug laiko skiria karjerai, arba tokią, kuri nori didelės šeimos. Nėra rašoma apie moterų socialinių vaidmenų derinimo galimybes. Tokiu atveju gali būti formuojamos išankstinės berniukų ir mergaičių nuostatos, nelankstūs įsitikinimai apie karjeros ir šeimos kūrimo sritis. Mokymo (-si) priemonėse galima būtų pateikti daugiau šeimos ir karjeros sričių derinimo pavyzdžių (kaip daugiavaikiai tėvai padaro reikšmingą karjerą ir pan.). Dar vienas pavyzdys – vyrų ir moterų simboliai: vyrai vaizduojami su kombinezonais, moterys – su suknelėmis ir prijuostėmis. Vyriškos lyties veikėjai gali atspindėti darbininkus, moteriškos lyties – šeiminkes.

Taigi skaitant šias mokymo (-si) priemones moksleiviams gali formuotis nuostatos, kad vyrai pasižymi karingumu, agresija, jėga, įtaka, drąsa, aukštais pasiekimais, aukštu socialiniu statusu, jie yra „ryškūs visuomenės veikėjai“, o moterys arba atlieka aptarnaujančio asmens vaidmenį – rūpinasi šeima, arba siekia profesinių aukštumų, dirba samdomomis darbuotojomis pramonės srityje, pardavėjomis. Savęs tapatinimo su tokiomis asmeninėmis savybėmis, profesiniais pasiekimais pasekmė gali būti asmeninių interesų ir profesinio pasirinkimo galimybių apribojimas, ypač merginoms. Todėl mokymo (-si) priemonėse svarbu atrasti daugiau įžymių, tam tikrų laimėjimų arba pergalių pasiekusių moterų. Tai gali būti nemenkas iššūkis ne tik mokymo (-si) priemonių rengėjams, tačiau ir visos švietimo sistemos atstovams, peržiūrint dalyko programą bei inicijuojant pakeitimus.

Vis dėlto galima rasti pavyzdžių, kur merginos skaito žemėlapi (1 pav.), kažką tyrinėja didinamuoju stiklu, vairuoja traktorių (2 pav.). Taigi negalima vienareikšmiškai teigti, kad moterys yra vaizduojamos tik kaip turinčios žemesnį socialinį statusą ir dirbančios mažiau kvalifikacijos reikalaujančiose darbo vietose, kad jos išskirtinai rūpinasi šeima. Kartais veikėjų socialiniai vaidmenys pristatomi kaip gana daugialypiai – moterys skaito žemėlapius, vairuoja traktorių, dirba parduotuvėje, pramonės srityje, augina vaikus, kopina į kalną, žiūri pro didinamąjį lęšį, vyrai – atradėjai, keliautojai, irklautojai, medžiotojai, tyrinėtojai, dirba kompiuteriu. Taigi skaitytojams sudaromos sąlygos plėsti savo akiratį, susipažinti su įvairiais socialiniais vaidmenimis, žmonių charakteristikomis, vertybėmis ir tuo remtis, priimant kasdienes sprendimus asmeninio pasirinkimo, profesinio tobulėjimo srityse.

1 pav.

2 pav.

VEIKĖJŲ IŠVAIZDA IR APRANGA

Ankstesnių laikų veikėjai vyrai vaizduojami vilkintys puošniais drabužiais – apsiaustais, kelnėmis, „pėdkelnėmis“, moterys – suknelėmis. Pavyzdžiui, įžymūs keliautojai Kristupas Kolumbas, Fernandas Magelanas vaizduojami puošniai apsirengę, su kepurėmis, apsiaustais, „pėdkelnėmis“, rankose laikantys kardą, žemėlapi. Visa tai gali sukurti skaitytojams

vyriškos lyties veikėjų galios, stiprybės, sumanumo, didybės įvaizdj.

Šiuolaikinių žmonių apranga gana neutrali – sportiška, merginos vilki sukneles, kelnes, striukes, vaikinai – kelnes, striukes. Tam tikrų specialybių atstovai (gydytojai ir policininkai) vilki specialias uniformas.

Galima pastebėti keletą su lytimi susijusių stereotipiškumo apraiškų veikėjų fizinėje išvaizdoje. Jų yra keletas. Pavyzdžiui, berniukas vaizduojamas apkūnus, mergaitė liekna. Būtų gerai vaizduoti įvairaus sudėjimo vaikus ir merginas, taip subalansuojant kūno įvairovės vaizdavimą. Taip pat galima rasti ir kitokių pavyzdžių – iliustracija, kurioje mergaitė aukštesnė už berniuką, tačiau tokie pavyzdžiai yra pavieniai. Tokiu atveju su vaikais dirbantiems pedagogams svarbu su moksleiviais aptarti ir išgirsti jų požiūrį į vaizduojamas situacijas, kartu kelti klausimus ir diskutuoti apie tai, kas būtų, jeigu tokių pavyzdžių būtų daugiau, kaip tai paveiktų vaikų ir merginų savojo „aš“ suvokimą, elgesį.

VEIKĖJŲ TARPUSAVIO SĄVEIKA

Geografijos mokymo (-si) priemonėse pateikiama nemažai situacijų, vaizduojančių žmonių tarpusavio bendradarbiavimą. Iliustracijoje vyrai su moterimis atlieka bendrą veiklą – renka ryžius, berniukas rodo mergaitei žemėlapi, berniukas su mergaite stebi žvaigždes, kopia į kalną, vyrai ir moterys kartu, laikydami iškeltas vėliavėles, gieda himną, mergaitė atsako į berniuko klausimą ir paaiškina informaciją. Neretai vaizduojamas pagarbus, bendradarbiaujantis skirtingų lyčių veikėjų santykis, kas sukuria pozityvias prielaidas skatinti žmonių tarpusavio bendravimą.

VADOVĖLIO AUTORIŲ LYTIS, VADOVĖLIO TEKSTŲ, VIZUALINIŲ PRIEMONIŲ AUTORIAI

Mokomųjų priemonių autoriai – vyrai ir (arba) moterys. Pateiktame mokomosios priemonės recenzentų bei recenzenčių apraše vartojamos dvigubos galūnės (pavyzdžiui, mokytojos metodininkės, specialioji pedagogė,

logopedė ekspertė, profesorius daktaras). Profesijos pavadinimas derinamas prie skirtingų lyčių atstovų bei atstovių. Taip parodoma, kad mokomąją medžiagą kūrė skirtingų lyčių atstovai, kurių kiekvienas atliko tam tikrą vaidmenį. Vis dėlto vienoje priemonėje šaltinio dailininkai (vyras ir moteris) vadinami vien tik vyriškąją galūnę turinčiu žodžiu. Būtų gerai pagalvoti apie dvigubų galūnių arba visų žodžių vartojimą. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad mokymo (-si) priemonių tekstuose bei iliustracijose tolygiai būtų vaizduojami abiejų lyčių veikėjai, atliekantys įvairius socialinius vaidmenis, turintys skirtingas su lytimi nesusijusias charakteristikas, ir panašiai.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Mokymo (-si) priemonėse derėtų siekti tolygaus veikėjų pasiskirstymo pagal lytį tekstuose, iliustracijose, konkrečiuose pavyzdžiuose.
- ✓ Mokymo (-si) priemonėse rekomenduojama vaizduoti veikėjų socialinių vaidmenų daugialypiškumą. Veikėjams verta suteikti kuo įvairesnius socialinius vaidmenis, asmenines savybes, pomėgius, veiklas.
- ✓ Svarbu, kad pamokų metu pedagogai skatintų moksleivių kritinį mąstymą – keltų klausimus, diskutuotų su lyčių stereotipais susijusiomis temomis bei apie išankstines nuostatas. Taip galima skatinti kiekvieno vaiko individualumą bei saviraišką, atsižvelgiant į jo asmenines savybes, pomėgius, interesų sritis.
- ✓ Pedagogams rekomenduojama skirti daugiau laiko analizuoti savo asmenines nuostatas, vertybes bei įsitikinimus apie lyties raišką bei stereotipus, jas apmastyti, suprasti, mokykloje kurti lygias galimybes skatinančią kultūrą.

MUZIKA

VERTINAMŲ MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ SĄRAŠAS:

SEPTYNIOS GAIDOS. MUZIKOS VADOVĒLIS. 6 klasė. Eirimas Velička. Šviesa, Vilnius, 2011

SEPTYNIOS GAIDOS. MUZIKOS PRATYBOS. 6 klasė. Eirimas Velička. Šviesa, Vilnius, 2013

APRAŠYMAS

VEIKĖJŲ SKAIČIUS PAGAL LYTIS

Skaitant ir analizuojant muzikos mokymo (-si) priemones, pastebima, kad tekstuose, nuotraukose, paveikslėliuose ir kitokio pobūdžio iliustracijose figūruoja vyriškos ir moteriškos lyties veikėjai, tačiau dominuojantį vaidmenį atlieka vyriškos lyties veikėjai (pavyzdžiui, kompozitoriai, dainininkai, dirigentai, dirigentai ir kt.). Atitinkamai daugiau pateikiama vyriškos lyties veikėjų (kompozitorių, muzikantų) kūrinų pavyzdžių. Galima rasti keletą tekstų, iliustracijų, kuriuose pateikiamas panašus įžymių žmonių – populiariosios muzikos atlikėjų, operos dainininkų skaičius (pavyzdžiui, Vytautas Juozapaitis, Asmik Grigorian, Madona, Maiklas Džeksonas), tačiau vyriškos ir moteriškos lyties veikėjų santykis paprastai yra 3:1 arba 5:1. Nėdidelė dalis veikėjų yra tokie, kurių lytis nenurodoma (atstovai, protėviai, senoliai, draugai, mokiniai, jaunimas, suaugusieji ir pan.), bei dar mažesnė – veikėjų, kuriems netaikomi lyties kriterijai (mistiniai veikėjai, pavyzdžiui, raganos, vaiduokliai, pabaisos). Tokiu atveju gali būti skatinamos moksleivių nuostatos, kad muzikos sfera yra labiau

„vyriška“ sritis, todėl muzika besidominčioms mergaitėms gali kilti identifikavimosi su vyrais, su mokymo (-si) priemonėse išryškinamomis asmeninėmis savybėmis ir su tuo susijusios] profesinio pasirinkimo sunkumų.

VEIKĖJŲ SOCIALINIAI VAIDMENYS, VAIDMENŲ REIKŠMINGUMAS PAGAL LYTIS

Pastebėta momentų, kai mokymo (-si) priemonėse išskirtinis dėmesys skiriamas vyriškos lyties veikėjų žygdarbiams, pasiekimams ir pergalėms. Užduotyse nurodytos vietos „Kompozitoriaus portretui“ arba visas vadovėlio skyrius skiriami išimtinai kompozitoriui ir dainininkui Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui. Neabejotina, kad tikrai yra vyriškos lyties asmenybių (šiuo atveju – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis), kurių pasiekimais verta dalintis su skaitytojais, tad viena ar kelios tokios užduotys, tekstai patys savaime gali ir neturėti didelės žalos skaitytojų nuostatoms, įsitikinimams. Tačiau tuomet turėtų būti išlaikoma pusiausvyra, aprašant moteriškos lyties asmenybių išskirtinumus ir pasiekimus, skiriant moterims daugiau individualaus dėmesio. Skaitant galime aptikti keletą moterų, vaidinančių ryškius ir svarbius vaidmenis muzikos pasaulyje (pavyzdžiui, smuikininkė Vanessa Mae), arba tekste pateiktas lietuvių kilmės atlikėjos kaip žinomos muzikantės pavyzdys, taip pat žymių užsienio estrados dainininkių moterų pavyzdžiai, nurodomos jų pavardės (Beyonce, Christina Aguilera, Whitney Houston ir kt.). Tačiau nagrinėtose muzikos mokymo (-si) priemonėse išlaikoma nepakankama vyriškos ir moteriškos lyties veikėjų pusiausvyra lyties aspektu. Mokymo (-si) priemonių skaitytojams gali formuotis samprata, kad muzikos pasaulis bei visi jo laimėjimai priklauso tik vyrams, o norinčios užsiimti tokio pobūdžio veikla moterys neturi tam įgimtų gebėjimų ir (arba) talento. Šis požiūris kažkuria prasme prieštarauja paplitusiam stereotipui, kad

Įprastai berniukai sportuoja, mergaitės – muzikuoja. Tačiau sutampa su vyraujančia nuostata apie tai, kad berniukai yra labiau linkę į genialumą arba turi daugiau prigimtinių talentų. Žinoma, merginos, ieškodamos savo tapatumo, gali tapatintis ir su vyriškos lyties veikėjais. Tačiau tuomet muzikos mokymo (-si) priemonėse turėtų būti skiriama daugiau dėmesio moteriškos lyties veikėjų vaidmens muzikos pasaulyje atskleidimui bei paaiškinimams, kodėl tam tikros muzikos sritys yra dominuojamos išimtinai vyrų. Tą galima daryti pridėdant daugiau iliustracijų, vaizduojančių moteris, užsiimančias muzikine veikla, tekste pateikiant istorijų apie moterų pasiekimus muzikos srityje. Gali būti, kad ankstesniais laikais didžiausi muzikos pasaulio pasiekimai priklausė vyrams, tačiau tuomet vyrams apskritai būdavo gerokai lengviau dominuoti viešojoje erdvėje, jie buvo labiau žinomi. Vis dėlto tai nereiškia, kad moterys neturėjo tam talento. Be to,

šiais laikais tikrai galima rasti pakankamai garsių muzikos pasaulio atstovų – ne tik užsienyje, tačiau ir Lietuvoje.

Mokymo (-si) priemonių tekstuose, iliustracijose vyriškos lyties veikėjams priskiriamos meninės, kūrybinės, taip pat techninės, fizinio aktyvumo sritys. Viena vertus, tokia profesinė įvairovė parodo, kad vyriškos lyties veikėjai turi galimybę pasirinkti juos dominančią sritį. Tačiau plačios, lanksčios profesinio pasirinkimo galimybės reikšmingos kiekvienam žmogui, nepriklausomai nuo jo lyties.

Taip pat tekstuose aptinkama keletas džiuginančių momentų, kur vartojami žodžiai su dvigubomis galūnėmis (pavyzdžiui, „dainos autoriai (-ės)“, „draugai ir draugės“). Tai rodo profesijos universalumą ir laisvą pasirinkimą kiekvienam žmogui. Vadovėlio pabaigoje vienoje eilutėje parašyta: „Mokinio vardas ir pavardė“, mokinės vardo ir pavardės nėra. Tai nebūtinai reiškia, kad turimi galvoje tik vyriškos lyties mokiniai. Vis dėlto, norint skaitytojams palengvinti jų susitapatinimą su šiuo konkrečiu socialiniu vaidmeniu, tokioje vietoje būtų gerai įterpti moteriškąją galūnę.

Mokymo (-si) priemonių tekstuose ir iliustracijose stengiamasi pateikti įvairius veikėjų socialinius vaidmenis. Vyriškos ir moteriškos lyties atstovai vaizduojami įvairialypiuose vaidmenyse. Vyrai – muzikantai, solistai, kompozitoriai, sportininkai, moterys – muzikantės, dainininkės, kompozitorės, mamos, draugės, šokėjos, jojikės, žaidžiančios kompiuterinius žaidimus. Pavyzdžiui, vienoje iliustracijoje vaikinai naudojami kompiuteriu ir telefonu, o kitoje šiais technikos prietaisais naudojami merginai. Šis platus, laisvas ir lankstus socialinių vaidmenų portretas labai svarbus moksleiviams, kurie dar tik ieško savęs, renkasi profesinį kelią, tapatinasi su daugybe veikėjų ir ieško savęs realizavimo galimybių. Būtų galima pateikti dar daugiau skirtingų teksto ištraukų, iliustracijų pavyzdžių, kur būtų vaizduojami breiką šokančios merginos, baletu šokėjai vaikinai ir pan. Taip skaitytojui būtų formuojamas dar aiškesnis

vaizdas apie laisvę ir galimybes užsiimti patinkančia, dominančia veikla, nepriklausomai nuo lyties.

Tam tikrose iliustracijose vaizduojamos tik žmogaus rankos, atliekančios konkretų darbą. Toks vaizdavimo būdas gali sumažinti su skirtingų lyčių apranga susijusių lūkesčių poveikį skaitytojams.

Šeima – viena iš sričių, kurioje žmonės atlieka daugybę socialinių vaidmenų. Mokymo (-si) priemonėse jaučiamas dominuojantis heteroseksualios šeimos įvaizdis. Tradicinę šeimos sampratą ir stereotipinį mąstymą atspindintys šeimos narių socialiniai vaidmenys ryškiau pastebimi praeitį vaizduojančiuose tekstuose – ypač lietuvių liaudies dainose. Jose galima pastebėti ryškesnę lyčių stereotipų įtaką, vaizduojant moteris, aprašant, kad merginų ateitis – ištekėti, vyrų – vesti, moterims linkima gero derliaus, ištekėti. Sąvoka „vesti“ simbolizuoja galią, įtaką, dominavimą, žodis „tekėti“ reiškia tam tikrą pavaldumą, „tekėjimą pasroviui“, pagal kažkieno kito nustatytą tvarką. Tokiu atveju kuriamas ne lygiavertis moters ir vyro santykis, kuriame vienas asmuo yra pavaldus kitam – vadovujančiajam. Siekiant išlaikyti abipusiškumą, lygiateisiškumą, bendradarbiavimu grįstą santykį, siūloma vartoti sąvoką „susiutuoti“ bei, esant galimybėms, leisti mokiniam per užduotis pakalbėti apie sąvokų skirtumus ir skirtumų priežastis.

Dainoje „Grūšelei“ merginos vaidmuo ištekėti, tėvų vaidmuo – surasti merginai vaikiną. Lietuvių liaudies dainoje „Dzidzi ciūdai“ atsispindi moters, kaip namų šeimininkės, kuri balina drobę, ir vyro, kaip šeimos vadovo, besirūpinančio žirgais, vaidmenys. Kartu dainose gana aiškiai pastebimos ir kitos moterims bei vyrams būdingos asmeninės savybės. Merginos neturi galios priimti sprendimus, jos silpnos, priklausomos nuo vyro, tėvų.

Dainoje „Parašyk man laišką“ pastebimos tokios moterims priskiriamos savybės – laukiančios, liūdinčios, vienišos, prašančios pagalbos. Paveikslėlyje pavaizduotos šokančios moterys, kilnojančios sijonus,

jos kraiposi. Žiūrint į tokius paveikslėlius, moteris gali pasirodyti laisvo elgesio, mėgstanti linksmybes, galbūt net flirtuojanti. Vyrai aukojasi ir rūpinasi derliumi – jie darbštūs darbininkai, besirūpinantys ūkiu. Įdomybių skyriuje pateiktame paveikslėlyje vaikinai rungtiasi, kovoja, rodo jėgą, agresiją (naudoja peilį), ištvėrmę. Merginos išsiskiria grožiu (puošiasi vainikais), sugebėjimais, joms svarbu meilė, vedybos, kruopštumas. Netgi yra speciali namų darbų užduotis, kurioje gana ryški skirtingų lyčių veikėjų atskirtis. Vaikinams siūloma pasivaržyti, demonstruoti jėgą, o merginoms – puoštis, atsinešti vainikus, pyragų, rankdarbių. Šitaip moksleiviams gali būti formuojama vienpusė samprata apie tai, kad merginos turėtų būti pasiaukojusios šeimai, jų pagrindinis tikslas – santuoka su vyru, rūpinimasis juo, pastangos jam įtikti bei pradžiuginti, būti kultūringomis, paklusniomis, nuolankiomis, stengtis būti gražiomis, reikalauti pagalbos. Vyrai, priešingai, apibūdinami kaip drąsūs, stiprūs kovotojai, demonstruojantys jėgą ir stiprybę, darbininkai, besirūpinantys ūkiu, vadovaujantys šeimai. Aprašytos savybės gali būti būdingos kiekvienam žmogui, nepriklausomai nuo lyties. Skaitant tekstą svarbu, kad berniukas arba mergaitė, mergina arba vaikinai šių savybių rinkinių nepritaikytų konkrečios lyties atstovams, taip slopindami savo kitas turimas savybes. Galimas dalykas, kad praeityje vyrai ir moterys atliko specifinius socialinius vaidmenis, tapatinosi su konkrečiomis asmeninėmis savybėmis, vertybėmis. Šį vaidmenį pateikti šiuolaikiniam žmogui nėra blogai, tačiau tokiu atveju pedagogams svarbu skatinti mokinių kritinį mąstymą – kelti klausimus ir diskutuoti apie tai klasėje, aiškintis tokio stereotipinio mąstymo priežastis ir pasekmes, aptarti, kaip keičiasi socialiniai vaidmenys, ir panašiai.

VEIKĖJŲ IŠVAIZDA IR APRANGA

Vienas iš žmogaus tapatumo aspektų yra mūsų išvaizda, kuri apima ne tik mūsų vidines ir išorines savybes, tačiau ir drabužius. Maloniai nutei-

kia mokymo (-si) priemonėse aprašomų, vaizduojamų veikėjų išvaizda bei apranga. Apranga iliustracijose gana neutrali – dominuoja sportinis stilius, panašaus pobūdžio, skirtingų spalvų drabužiai, neapsiribojant viena spalva, forma ir pan. Moterys vilki sukneles, segi sijonus, mūvi kelnes, vyrai – mūvi kelnes, vilki džemperius, megztinius, marškinėlius. Apranga yra vienas iš esminių savo tapatumo išreiškimo aspektų, todėl labai svarbu jaustis laisvai ir galėti pasirinkti tai, kas labiausiai tinka, patinka ir ką vilkėdami jaučiamės geriausiai.

Ankstesnio laikotarpio, kuris vaizduojamas mokymo (-si) priemonėse, žmonių apranga buvo gana stereotipinė. Pavyzdžiui, ankstesnių laikotarpių šokiuose moterys – su suknelėmis, vyrai – su frakais, ilgomis kojineis, rauktomis kelnėmis. Lietuvių liaudies šokiuose neretai vaizduojami žmonės, vilkintys tautinius drabužius. Tačiau tai būdinga vaizduojamam laikmečiui. Kaip atsvara tokiai aprangai pateikta gana neutrali ir įvairiapusė šiuolaikinio pasaulio žmonių apranga. Šiuolaikiniai šokiai vaizduojami taip: visi šoka būryje, šokėjai apsirengę labai įvairiai, vilki marškinėlius, sukneles, mūvi kelnes ir kt. Iliustruojant šiuolaikinius šokius poromis (pavyzdžiui, rokenrolas) vaizduojami vaikinai ir merginai, abu su kelnėmis ir marškinėliais, šokama šalia, tačiau nesusikibus rankomis. Tokie vaizdavimo būdai ugdo ir skatina moksleivių platesnį požiūrį į žmonių išvaizdą, aprangą, kuris remiasi kiekvieno žmogaus laisvu apsisprendimu, pomėgiais, nepaisant to, kokios lyties esama.

Įdomu, kad tam tikrose iliustracijose pavaizduoti žmonės matomi tolimoje arba regimi tik jų siluetai, po iliustracijomis aprašant vykstantį veiksmą. Tuomet taip pat gali būti sumažinama ir su išvaizda bei apranga susijusių lyčių stereotipų rizika.

VEIKĖJŲ TARPUSAVIO SĄVEIKA

Mokymo (-si) priemonėse veikėjų tarpusavio sąveika vaizduojama keliais lygmenimis. Ankstesnius laikus vaizduojančios iliustracijos,

tekstai vyro ir moters santykį dažniau pateikia kaip nelygiavertį – vyras renkasi sau moterį, vadovauja, moteris paklūsta. Vyrai dirba kartu su vyrais, moterys – vienos arba su kitomis moterimis, vaikais. Tačiau net ir ankstesnio laikmečio iliustracijose galima rasti ir kur kas labiau bendradarbiaujančių veikėjų tarpusavio santykių. Vyras kartu su moterimi grėbia šieną, vaikai taip pat kartu dirba, vyrai ir moterys stovi greta, laiko iškėlę vėliavėles, kartu gieda himną. Svarbu pagarbiai žiūrėti į tuometę santvarką, jos kultūrą, tradicijas, papročius, tačiau suteikiant galimybę moksleiviams aptarti tuo metu vyravusius lyčių vaidmenis – jų privalumus, trūkumus, platesnes raiškos galimybes. Šiuos laikus vaizduojančiose iliustracijose pastebimas tam tikras žmonių tarpusavio bendrumo, bendradarbiavimo skatinimas – berniukai ir mergaitės kartu groja, poros šoka, vyrai ir moterys muzikuoja, minia klausosi koncerto.

Kadangi veikėjų tarpusavio santykiai vaizduojami labai įvairiai, vis dėlto svarbu padėti moksleiviams suprasti skirtingų santykių pobūdį, jį pajusti, įvertinti privalumus, trūkumus ir aptarti galimus sprendimų variantus. Šiuo atveju reikšmingas vaidmuo tenka pedagogams.

VADOVĖLIO AUTORIŲ LYTIS, VADOVĖLIO TEKSTŲ, VIZUALINIŲ PRIEMONIŲ AUTORIAI

Abiejų mokymo (-si) priemonių autoriai – vyrai. Mokymo (-si) priemonių kūrinį šaltinių autorių sąrašė – moterys ir vyrai. Iliustracijų šaltiniuose – vyrai ir įstaigos. Tekstuose dažniau pateikiamos įžymių žmonių – vyrų – mintys. Mokymo (-si) priemonėse išlaikytas pakankamas pateiktų dainų, eilių, muzikos, iliustracijų šaltinių autorių balansas pagal lytis. Stengiamasi išlaikyti neutralią poziciją kuriančių žmonių atžvilgiu, tokiu būdu mažinant išankstinių nuostatų ir įsitikinimų galimybes, susijusias su konkrečių lyčių veikėjų indėliu, svarba bei reikšmingumu edukaciniame procese.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Muzikos mokymo (-si) priemonių tekstuose bei iliustracijose rekomenduojama išlaikyti kuo tolygesnį veikėjų pasiskirstymą pagal lytį, taip mažinant lyčių stereotipų įtaką ir skatinant visapusią lyties raiškos supratimą.
- ✓ Svarbu skatinti socialinių vaidmenų įvairiapusiškumo ir lankstumo suvokimą. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad kiekvienas veikėjas, nepriklausomai nuo lyties, gali atspindėti skirtingus socialinius vaidmenis (pavyzdžiui, moteris dirba didžėja muzikos klube arba groja dūdmaišiu, o vyras dainuoja chore arba dirba muzikos mokytoju), galinčius skirtis savo reikšmingumu ir pasiekimais.
- ✓ Rekomenduojame vaizduoti lygiaverčio, bendradarbiaujančio santykio tarp skirtingų arba tų pačių lyčių veikėjų kūrimą. Taip moksleivius galima supažindinti su bendražmogiškomis vertybėmis bei asmeninėmis žmonių savybėmis nepriklausomai nuo jų lyties.
- ✓ Klasėje svarbu skatinti moksleivių bendradarbiavimą, mažinant atskirtį lyties arba kitokiu pagrindu. Klasės ar namų darbų užduotys, vadovėlių tekstai, projektiniai ir savarankiški darbai turėtų būti skiriami kuriant bendradarbiaujantį, o ne priešinantį santykį tarp skirtingų lyčių moksleivių.
- ✓ Svarbu ugdyti moksleivių kritinį požiūrį į stereotipinį mąstymą, socialinius vaidmenis, lyties raišką bei charakteristikas. Pedagogai kartu su moksleiviais turėtų diskutuoti, kelti klausimus apie netinkamus elgesio, bendravimo būdus, ieškoti sprendimų galimybių.

REKOMENDACIJOS

- ✓ Reikėtų įvertinti pateikiamų muzikos kūrinių istorinį ir kultūrinį kontekstą bei, pagal galimybes, atkreipti mokinių dėmesį į pasikeitusį požiūrį į lyčių vaidmenis, skatinti apie tai diskutuoti, kelti klausimus.
- ✓ Pedagogai turėtų aiškiai suvokti savo pačių nuostatas, susijusias su lyčių stereotipais, lyties raiška, socialiniais vaidmenimis, bei skatinti kiekvieno moksleivio individualumą, atsižvelgiant į jo unikalius pomėgius, stipriąsias puses bei savarankiškus pasirinkimus.

APIBENDRINIMAS

Vadovėliai ir mokymo (-si) priemonės yra vienas iš galimų kanalų, kuriais vaikus pasiekia žinios ir supratimas apie supantį pasaulį. Mokymo (-si) priemonės, kuriose gausu lyčių stereotipų, įtvirtina ribotą supratimą apie lyčių vaidmenis ir galimybes. Siekiant to išvengti, kuriant mokymo (-si) priemones mokyklai, svarbu žinoti, kokią įtaką mokymo (-si) priemonėse pateikiama informacija turi mokinių sampratai apie save ir tarpasmeninius santykius, bei vengti skleisti stereotipinę informaciją apie lytis. Tam, kad mokymo (-si) medžiaga būtų įtrauki bei skatinanti individualų požiūrį į mokinius, neskirstant jų galimybių pagal lytis, svarbu, kad parenkant tekstinę, vizualinę medžiagą bei užduotis būtų atsižvelgiama į kelis esminius kriterijus: veikėjų (asmenybių) pasiskirstymo dažnis pagal lytis, veikėjų (asmenybių) atliekami vaidmenys, veiklos bei naudojami įrankiai, veikėjų (asmenybių) išvaizda, charakterio savybės, sąveika su kitais veikėjais.

Svarbu, kad būtų atrastas balansas tarp to, kaip dažnai kalbama apie skirtingų lyčių personažus. Taip pat svarbu, kad, reprezentuojant įvairius personažus, būtų atspindėta jų įvairovė tiek pagal lytis, tiek pagal seksualinę orientaciją ar šeimines padėtį. Be to, mokymo (-si) priemonių turinys turėtų atspindėti veikėjų ir asmenybių įvairovę skirtingose srityse. Svarbu, kad būtų stengiamasi išlaikyti balansą ir parenkant autorius – vadovėlių, recenzijų, vaizdinės ir cituojamos medžiagos. Žinutės apie dominuojančias kultūroje stereotipines nuostatas gali pasiekti mokinius įvairiais

būdais. Vienas iš būdų, kaip formuojasi mokinių nuostatos – kaip jie mato, kas ir kokiose srityse užsiima kūrybine veikla ir kieno kūryba yra labiau vertinama. Įvairių kūrinių autorių įvairovė mokymo (-si) priemonėse formuotų nuostatas apie tai, kad lytis neriboja kūrybinės veiklos skirtingose srityse.

Norint atspindėti įvairių mokinių patirčių įvairovę, į mokymo (-si) medžiagą svarbu įtraukti LGBT+ žmonių patirtis atspindinčius tekstus ir vaizdinę medžiagą.

Vadovėlių ir kitų mokymo (-si) priemonių turinys, subalansuotai atspindintis skirtingų lyčių mokinių patyrimus, yra labiau draugiškas mokiniui. Tokios priemonės gali tapti patogiu įrankiu mokiniui atrasti įvairių prieš jį atsiveriančių galimybių spektrą per tapatinimąsi su tekstų personažais skaitant arba atliekant užduotis, taip pat paneigiant egzistuojančius mitus apie tai, kad asmens lytis turi riboti asmens pasirinkimus gyvenime iki dviejų – vyriško arba moteriško.

REKOMENDACIJOS POLITIKOS FORMUOTOJAMS (-OMS)

Mokymo (-si) įrankiai yra ne tik patogi priemonė perteikti žinias, bet jie taip pat neišvengiamai atspindi bei formuoja mokinių vertybinius principus. Todėl labai svarbu, kad mokinius pasiekiančios mokymo (-si) priemonės būtų tinkamai peržiūrėtos bei įvertintos lygių galimybių aspektu. Tam, kad mokinius pasiektų kokybiška, į žmogaus teisių principų įgyvendinimą orientuota mokomoji medžiaga, svarbu, kad švietimo politikos formuotojai bei įgyvendintojai matytų lyčių lygybę kaip pamatinį bei prioritetinį principą ir kurtų nuoseklią jo įgyvendinimo strategiją.

- ✓ Svarbu, kad būtų sukurtas aiškus mechanizmas, užtikrinantis, kad tik kokybiško turinio mokymo (-si) priemonės pasiektų mokyklas ir mokinius. Vienas iš svarbiausių kriterijų, pagal kurį būtų nustatoma mokymo (-si) priemonių kokybė, turi būti kryptingas ir nuoseklus žmogaus teisių sampratos (taip pat ir lyčių lygybės) įtvirtinimas mokymo (-si) priemonės turinyje.
- ✓ Rekomenduojame skatinti mokymo (-si) priemonių autorius bei vertintojus nuolat kelti kvalifikaciją lygių galimybių užtikrinimo mokymo (-si) priemonėmis srityje. Tik lygių galimybių principus atpažįstantys ir gebantys taikyti mokymo (-si) priemonių kūrėjai gali kurti ugdymo (-si) turinį, kuris atspindėtų visų mokinių poreikius bei patirtis.

- ✓ Kadangi mokymo (-si) priemonės atspindi bendrojo ugdymo programas, labai svarbu atnaujinant bendrąsias ugdymo programas akcentuoti žmogaus teisių, lyčių lygybės, nediskriminavimo principų atspindėjimą mokinių ugdymo (-si) procese. Tam, kad būtų užtikrintas švietimo turinio aktualumas bei atitiktis tarptautiniams valstybės įsipareigojimams žmogaus teisių politikoje, švietimo politikos kūrėjams būtina glaudžiai bendradarbiauti su socialiniais partneriais, turinčiais darbo žmogaus teisių įtvirtinimo srityje patirties.
- ✓ Svarbu, kad mokytojai taip pat gebėtų atpažinti stereotipus arba diskriminacijos apraiškas mokymo (-si) priemonėse. Rekomenduojame daugiau dėmesio lygių galimybių temoms skirti ugdant mokytojus – tiek rengiant naujus mokytojus aukštosiose mokyklose, tiek kuriant kokybiškas kvalifikacijos tobulinimo programas dirbantiems mokytojams.

REKOMENDACIJOS MOKYMO (-SI) PRIEMONIŲ RENGĖJAMS (-OMS)

- ✓ Kuriant mokymo (-si) priemones, svarbu išlaikyti pagrindinių istorijų veikėjų lyčių proporcijas, t. y., išlaikyti balansą, kad vienodai dažnai istorijose veiktų skirtingų lyčių veikėjai. Dalis vertintų priemonių stokoja istorijų arba užduočių, kurios vaizduotų moterų patyrimus. Šis trūkumas gali stiprinti stereotipinį suvokimą apie tai, kad vyrų gyvenimai, patirtys bei veiklos yra svarbesni nei moterų.
- ✓ Derėtų išlaikyti skirtingų lyčių veikėjų vaidmenų įvairovę. Svarbu stengtis parinkti tokią tekstinę, vaizdinę medžiagą ir (arba) užduotis, kurios atspindėtų kiekvienos lyties profesijų, veiklų, išvaizdos, elgsenos galimybių spektrą. Jei tekstuose vyrauja veikėjai, veikiantys istoriškai įtvirtintų lyčių stereotipų rėmuose, apribojamos mokinių galimybės matyti nestereotipinius lyčiai pasirinkimus.
- ✓ Rekomenduojame, atsižvelgiant į vyraujančias kultūrinės normas apie lyčių vaidmenis, vengti vaizduoti veikėjus vienpusiškai, nes taip įtvirtinamas lyties stereotipas. Vertėtų vengti neproporcingai dažnai vaizduoti berniukus arba vyrus kaip netinkamai besielgiančius, agresyvius. Būtinai turi atsirasti daugiau tekstų bei vaizdinės medžiagos, kurie vaizduotų berniukų bei vyrų jautrią, emocionalią, kūrybingą pusę. Taip pat vertėtų dažniau parinkti tekstus, kuriuose moterys yra galios pozicijose, kur vaizduojamos

moterys, įgyjančios galią arba valdžią išimtinai savo pastangomis, yra žinomos ir gerbiamos savo profesinėje srityje bei atlieka veiksmus su pinigais.

- ✓ Kai yra galimybė, svarbu pristatyti istorinį moterų priespaudos kontekstą. Per diskusijas apie praeitį, sąsajų su dabartimi paieškas, mokiniai gali pamatyti istorinę perspektyvą bei lengviau suprasti priežastis, kodėl šiandien gajūs lyčių stereotipai sieja moterų socialinius vaidmenis su privačia sfera, vyrų – su viešąja.
- ✓ Rekomenduojame atspindėti LGBT+ asmenis tekstuose, iliustracijose ir (arba) užduotyse tam, kad LGBT+ mokiniai jaustųsi taip pat reprezentuojami ir priimami kaip ir heteroseksualūs jų bendramžiai. Mokymo (-si) priemonės turi padėti mokiniams suprasti bei priimti žmonių ir jų santykių kompleksškumą bei įvairovę.
- ✓ Kuriant bei vertinant mokymo (-si) priemonės turinį, svarbu atkreipti dėmesį, kad lyčių lygios galimybės turi būti atspindėtos ne tik tekstuose, bet ir formuluojant užduotis, pritaikant iliustracijas, parenkant kūrinių autorius.

SUMMARY

Textbooks and other learning materials are one of the channels, through which children gain knowledge and understanding of the surrounding world. It is important that educational materials would be empowering and stimulating, rather than limiting. Therefore, it is important that learning materials would promote inclusion, diversity and equal opportunities.

In order to make educational **materials inclusive**, it is important that several key aspects are taken into account when texts, visual materials and tasks are being developed:

- frequency of distribution of characters by gender;
- the roles that characters play/are entitled to;
- activities that characters are engaged into and the tools that they are using;
- appearance of characters;
- personality traits;
- interaction with other actors.

Team of experts have evaluated over 30 text books and other learning materials and provided some recommendations for those who develop and publish educational material:

- ✓ **Ensuring visibility.** Some of the assessed text books have a few stories and (or) tasks representing the experiences of women. This deficiency can enhance the stereotypical perception that men's lives, experiences and activities are more important than women's.
- ✓ **Providing diversity in role models.** It is important to select texts, images and (or) tasks reflecting the range of occupations, activities, looks and behaviours of each gender.
- ✓ **Challenging behaviours related to gender stereotypes.** It is important to avoid disproportionately frequent representation

of boys and men as improperly behaving or being aggressive. It is recommended to show the sensitive, emotional, creative side of boys and men. It is also important to choose more texts where women are in power positions, especially when they have acquired their power by their own efforts or are well-known and respected in their professional field.

- ✓ **Presenting historical context of oppression of women.** Debates about the past and making the links with the present help students to see the historical perspective and to understand the reasons, why gender stereotypes today link women's social roles with the private sphere and why men's social roles are linked with the public sphere.
- ✓ **Reflecting diversity in identities.** It is important to represent LGBT + people in texts, illustrations or (and) tasks that all students would feel represented and accepted.
- ✓ **Promoting gender equality.** Gender equality must be reflected not only in texts, but also in formulation of tasks, adaptation of illustrations and by selecting authors. It is important that there is gender balance presented in the representations of achievements and different tasks that both boys (men) and girls (women) can do.

It is essential that teaching / learning materials for students would be properly reviewed and evaluated in terms of equal opportunities, so that pupils receive good quality education. One of the most important criteria for determining the quality of teaching should be aiming at strengthening the concept of human rights (including gender equality) through teaching / learning materials. This requires to provide trainings on equal opportunities for those who contribute to the content of educational material. Human rights education should also be included in the study programmes to train teachers, so we have a new generation of teachers who have capacities to build an inclusive educational setting.

LYGIŲ GALIMYBIŲ
KONTROLIERIAUS
TARNYBA